

ЛАТИФЖОН БАҲОУДДИН ўғЛИ

ХОРАЗМЛИК
МАЪРИФАТ
СОҲИБИ

«ZAR QALAM»
ТОШКЕНТ -2003

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси
Абу Райҳон Беруний номидаги
Шарқшунослик институти

Масъул муҳаррирлар: филология фанлари
номзоди Маҳмуд Ҳасаний,
Баҳриддин Умрзоқ

Кўлингиздаги рисолада Хоразмда яшаган, маданият ва маънавиятимизнинг ривожига ўз ҳиссасини қўшган, комил инсонни тарбиялаш йўлида тинимсиз саъйю ҳаракат қилган, йирик мутасаввуф олим Одина Эшон ал-Хоразмий (вафоти 1801 й.)нинг ҳаёти ва ижоди ҳақида фикр юритилади. Одина Эшоннинг форс тилида ёзилган “Мифтоҳ ул-асрор” (“Сирлар калити”), “Рисолаи Одина Эшон” рисоалари ҳамда шогирдига айтиб ёздирган араб тилидаги “Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” (“Баъзи сулук аҳлининг сўзлари ҳақида шарҳ”) номли рисоласи бизгача етиб келган. Одина Эшоннинг ҳаёти ва ижоди ҳамда унинг сўнгги икки рисоаларининг таржима ва тадқиқи биринчи марта эълон қилинмоқда.
Рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

© ЛАТИФЖОН БАҲОУДДИН ўғли

© «ZAR QALAM» нашриёти, 2003 йил

*Ушбу рисоламни бобомиз Ҳазрати
Одина Муҳаммад Эшон ибн
Музаффар ул-Аъло ҳазратларининг
руҳи покларига бағишлайман.
Муаллиф*

ҚАДРИЯТЛАРИМИЗНИ ЎРГАНИШ ЙЎЛИДА

Аждодларимиздан бизга буюк илмий мерос етиб келган. Фаннинг турли соҳалари бўйича ёзилган минглаб бундай асарлар ЎзР ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда. Олимларимиз бундай асарларни тадқиқ этиш йўлида тинимсиз меҳнат қилмоқдалар. Айниқса, мустақиллик йилларида бу иш янада кенг қулоч ёйди. Авваллари ўрганиш мумкин бўлмаган асарларни ҳозирда бемалол ўрганмоқдамиз. Тарихни чуқур ва холисона ўрганиш ҳақида Президентимиз И.А.Каримов ўзининг катта ташаббуси ва йўл-йўриқлари билан олимларга илҳом бағишламоқда.

Биз илмий меросимизни қанчалик ўрганмайлик, янгидан-янги олимларни кашф этмоқдамиз, янгидан-янги асарларни топмоқдамиз. Шунинг учун ҳам И.А.Каримов: “Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимдонликни ўзида мужассам этган буюк арбоблар кўп бўлган”, деган эди.¹ Ҳақиқатан ҳам, тарихни ўрганиш, меросимизни тадқиқ қилиш натижасида юзлаб олимларнинг номлари пайдо бўлмоқда.²

Муаллиф томонидан бунёд қилинган мазкур рисолада ҳам ҳали фанга номи маълум бўлмаган, аслида ўз даврида катта шон-шуҳратга эга бўлган Саййид Одина Муҳаммад ибн Саййид Музаффар ул-Аъло ал-Хоразмий ал-Ҳазораспий (вафоти 1801 й.)нинг ҳаёти ва ижоди баён қилинади. Одина Эшон номи билан машҳур бўлган бу мутасаввуф олим Жалолуддин Румий ижодининг Ўрта Осиёдаги ҳақиқий тарғиботчиси бўлган. У Румийнинг “Маснавийи маънавий” номли асарининг 2-китобига “Мифтоҳ ул-асрор” (“Сирлар калити”) номи билан шарҳ ёзган. Унинг яна “Рисолаи Одина

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Т., 1997 й., 140-бет.

² Қаранг: Маънавийатимиз юлдузлари. Тошкент, 1999 й.

Эшон” ҳамда шогирдига буюриб ёздирган “Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” (“Баъзи сулук аҳлининг сўзларига шарҳ”) номли асарлари ҳам бизгача етиб келган бўлиб, улар рисола муаллифи томонидан таржима ва таҳлил этилган.

Одина Эшон шахсининг аниқланиши ва фан оламига олиб чиқилиши Президентимиз И.А.Каримовнинг: “Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Аҳмад Яссавий, ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улугбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқа кўплаб буюк аجدодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар” деган сўзларига гувоҳдир.¹

Одина Эшоннинг илмий меросини ўрганиш ва нашр этиш, шубҳасиз, тарихимизнинг янги бир саҳифасини очишга ёрдам беради.

М.ҲАСАНИЙ,
ЎзР ФА Шарқшунослик институти
Шарқ кўлёмалари фонди мудир.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Т., 1997 й., 140-бет.

I БОБ. ҲАЗРАТИ ОДИНА ЭШОН ҲАЁТИ ҲАҚИДА

Биз дунёвий ва диний илмларга ҳамда тарихига муштоқ азиз инсонларга яна бир бора улуғ бобомиз Ҳазрати Одина Эшон, Аллоҳнинг севикли ва азиз бандаси ҳақида маълумотлар бериб ўтмоқни ният қилдик. Бундан роппа-роса икки йил муқаддам каминанинг “Шарқ” нашриётида (ушбу савоб ишга бош бўлганларнинг Аллоҳ умрларини зиёда қилсин) “Ҳазрати Одина Эшон қиссаси” номли рисоласи чоп қилиниб, қисқа фурсатда ўз ихлосмандларини топган эди. Истиқлолимиз шарофати шу китобимизда улуғ авлиё бобомиз ҳақида мухтасар сўз айтмоққа журъат этган ва унда қўлёзма манбалар, халқ оғзаки ривоятлари, улуғ кексаларнинг эсдаликларидан унумли фойдаланган эдик.

Авлиё бобомиз ҳақидаги изланиш-тадқиқотларимиз бу билан поён топмади. Бу савоб ишни умримиз мазмунига айлантириб, ҳамон изланишлар устидамиз.

Ўша илк китобимизда кўпгина ривоятларни ва тарихий маълумотларни келтириш имкони бўлмади. Эътиборни кўпроқ бобомизнинг тадрижий таржимаи ҳолига қаратдик. Негаки, бу тарихда ҳали қилинмаган машаққатли иш эди. Кейинги илмий изланишларимиз хулосаси шуни кўрсатдики, биз кексалардан эшитиб қоғозга туширган ривоятлар айна ҳақиқат бўлиб, бу ҳақда авлодларга ёзиб қолдирилган манбалар мавжуд экан. Шунинг учун комил ишонч билан айтиш мумкинки, ривоятларнинг аниқлигига ҳеч бир шубҳа қолмади.

Илк китобимизда бобомиз яшаган давр, ижтимоий муҳит, замондошлари ҳақда бизга тўлиқ маълумот бергувчи зот йўқ эди. Уни биз Яратганнинг ёрдами ва қудрати ила аниқ ва равшан кўрган, таҳлил қилган эканмизки, кейинги аниқланган маълумотлар ҳақлигимизни кўрсатди.

Бизнинг асосий мақсадимиз — бобомлар яшаган давр, уларнинг ҳаёти, кишиларининг эзгу ниятларини амалга ошириш, уларни нурли ҳидоят йўлига солишдаги фидокорона меҳнатлари ва унинг самараларини, дини исломдаги буюк хизматларини кўрсатмоқ, яна “Насабномаси” (шажаралари) ҳақидаги маълумотларни яхлитлаштирмоқдан иборат эди. Биз

иншаоллоҳ, бобомлар тарихини бир қадар мукамал яратишга муваффақ бўлдик.

Ўрни келганда шуни айтмоқчимизки, бобомдан кейинги яшаган авлод тақдирини тўла қоғозга тушира олмадик. Бунга имкон етмасди. Бу асосий мақсад ҳам эмасди. Асар чоп қилингандан кейин айрим биродарларимиз бу борада эътирозлар билдиришди. Биз эса ўзимизнинг шажарамизни тўла келтириш билан бу оиланинг ҳар бир буюғи — шажаранинг ҳар бир халқаси ўзининг келиб чиқиш томирларини қиёсан ўрганиб олишларига ёрдам бериши учун ўз оиламиз шажарасини тўлалигича келтира олдик, холос. Бизни тўғри тушунсинлар ва кечирсинлар.

Аллоҳ таъоло ҳар бир бандасининг феъли атворига қараб, унга керакли нарсани ато этади. Бировни доно, ақлли, иймон эътиқодли қилади. Бировларни ўткинчи дунё бойликларига, мол-дунёга қизиқтиради. Бировларни ҳасадгўй, бахил, зиёнкор қилиб яратади. Бу эса азалий ҳақиқатдир.

Аллоҳ таъоло биздек бир ожиз бандасига солиҳ ишларни қилиш — китоб битмоқни, кишиларни эзгуликка чорлашни, уларнинг эътиқодини чархлаш, нури ҳидоят йўлига солишни умр мазмуни қилиб пешонамизга биткан экан, бундан гоятда мамнунмиз.

Бу гоят машаққатли ва лекин савоб ишни амалиётга оширишда камина озми-кўпми хато-камчиликларга йўл қўйган бўлишим шубҳасиздир. Аввало Аллоҳ таъолодан, кейин Унинг иймонли бандаларидан кечирим сўрайман.

Китоб ёзилгунга, нашрга ҳозирлангунга ва чоп қилингунга қадар анчагина ноаниқликлар мавжуд эди. Аксари оми кишилар Ҳазрати Одина эшон бобомизни Маккадан келган деган ривоятларга ишонардилар. Хоразм вилоятининг Ҳазорасп туманидаги Карвак қишлоғи аҳли эса бобомиз дунёга келган замин шу ерлигини рукач қилиб, қайсидир чалкаш афсоналарга ишониб, у кишининг хоки шу ерда мангу ором олмақда, деган фикрларни билдиришарди.

Бобомлар тарихининг Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи ва салламдан бошлангани Саййид Музаддин Шакарлаб бобомизнинг ҳақиқатдан эътиқодли инсонлар илтмосларига кўра Каъбадан келтирилгани кўпгина ёзма манбаларга суянилган ҳолда аниқ-равшан кўрсатиб берилди. Ва бу Хоразм тарихининг — дини ислом тарихининг бир

парчасидир.

Ҳазрати Одина Эшон бобомиз тарихини Роқим отлиғ азиз инсон хатга солган эканлар. У зоти олий шоир, хаттот бўлганлар. Бобомлар билан камида ярим аср, у киши чин дунёга рихлат қилганларидан сўнг ҳам камида чорак аср яшаган эканлар.

Ёруғ оламда 83 йил яшаган Роқим Ҳазрати Одина Эшон бобомнинг фоний дунёдан боқий дунёга рихлат қилган вақтларини ҳижрий 1216 йил деб кўрсатганлар. Ана шу баҳсталаб сана ҳақида батафсил тўхталиб ўтмоқ ўрни келди.

БИР ЧИМДИМ ТАРИХ

Ҳазрати Одина Эшон Хоразмда тахт сўраган Араб Муҳаммадхон II (1702-1714 йиллар) ҳукмронлигининг сўнгги, Шерғозихон (1715-1728 йиллар) хонлиги бошларида таваллуд топганлар. Бу борада, афсус, бирор тарихий ҳужжат йўқ.

Биз бу сана ҳақида тахминлар қилишимизга асосимиз — бобомизнинг 85 йил фоний дунёда умргузаронлик қилганликларидир. Вафот саналарини тарихида ҳижрий 1216 йил деб кўрсатганлар. Бу мелодий ҳисобда 1800-1801 йилларга тўғри келади. Аввалги китобимизда эса бу сана 1795 йил деб кўрсатилган эди. Ноаниқлик нимадан келиб чиқди? Ҳижрий йилни мелодий йилларга айлантириш бу оддий математик ҳисоб-китоб эмас. Ойлар ўртасида ва ҳатто кунлар орасида озми-кўпми тафовутлар бўларкан. Шу тахлит юзага келган хатолик учун узримизни билдирамыз.

Бобом яшаб ўтган шу умр давомида Хива тахтида йигирмадан ошиқ хонлар юрт сўраганлар. Бу Хоразм учун жуда оғир кечган давр саналади. Чунки ўзаро қирғинбарот урушлар, тахт талашишлар бир ёқдаю юртнинг 1740 йилда Нодиршоҳ томонидан истило қилиниши бир ёқ. Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ (келиб чиқиши туркийлардан бўлган) Хоразмни босиб оларкан, фақат фатҳ жуббасини кийгизиш, элдан ўлпон олиш билан чекланмайди, балки аҳолини қирғинбаротга учратади, бор бойликларини талайди. Хивадаги машҳур Жума масжидига ўт кўйдиради. Тарихчилар нақл қилишларича, юртда рўй берган очарчиликдан одамлар ит-эшак гўштини истеъмол қилишгача бориб етишади...

Фақатгина XIX асрга келиб, Муҳаммад Раҳимхон I ва унинг авлодлари Оллоқулихон, Раҳимқулихон, Муҳаммад Аминхон даврларига келиб юртда осойишталик ўрнатилди, маънавият, иқтисодиёт юксалиб, фаровон кунлар бошланди.

Хива тарихида бунёдкор деб яхши ном қолдирган Оллоқулихон бобомизни маънавий устоз деб билганлар. У кишига атаб масжид ва мадраса, мазорларига эса мақбара қурдирганлар.

Хоразмлик шоир, тарихчи, хаттот Роқим айни шу даврда, яъни Муҳаммад Раҳимхон I даврида бобомларнинг тарихини битгани бежиз эмас. Камина бу улуг зот шахси билан ҳам қизиқиб қолдим ва бир қатор тарихий битикларни кўздан кечирдим. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлғезмалар фондида сақланаётган ва ҳали тўла тадқиқ қилинмаган бир асар билан танишим чиқдим. Бу асар форс тилида ёзилган бўлиб, унинг мазмунига имконим қадар эътибор қаратдим. Роқим асарида тарихда ўтган буюк алломалар, хонлар, султонлар ҳақидаги маълумотларни абжад ҳисоби бўйича ёзилган таърихларини жамлаб, гоят улуг ишни қилиб кетган эканлар.

“СИЗДАН УЛ ЁДГОР БЎЛСА МАНГО...”

Шу ўринда савоб ишни умр мазмунига айлантирган Роқим ҳақида ҳам имкон қадар айтиб ўтмоқ мавриди келди.

Роқим мелодий 1742-1825 йилларда Хоразмда яшаб ижод қилган. Роқим табиатан назмга ихлосманд киши бўлиб, у ўз асарларига “Роқим” деб тахаллус қўяди. Роқим “хат ёзувчи”, “хат кўчирувчи” деган маъноларни билдиради. У ижод билан бир қаторда хат кўчириш билан оғир замонларда тирикчилигини ўтказган. Умуман олганда у Хоразм хаттотлари орасида энг машҳурдир. Форс, араб, туркий тилларни мукамал эгаллагани, чиройли хати туфайли аксар ҳолларда эркин, кўпинча эса буюртма ишларни бажариш билан рўзгорини тебратган. У қариб қолган вақтида ҳам севган касбини ташламаган. Бу ҳақда бир шеърда шундай дейди:

Қариган чоғда не бўлур экан,

Бу китобики ўқилур хато.

**Ёзибон бизга берсангиз они,
Сиздан ул ёдгор бўлса манго.
Етмиш беш ўлиб эди ёшим,
Йўқ эди менда қуввати аъло.
Роқими ғамзада борин ёзибоқ,
Деди тарихини “Зикри шуҳадо”.**

Роқим камбағалликда умр кечирган. Шу боисдан жуда кеч уйланади. Унинг Юсуф ва Саидмурод исмли ўғиллари бўлади.

Роқим ўз шеърларида Аллоҳ ишқи билан ёниб яшаш жоизлигини кўп эслатади. Асарларида Аллоҳни, Унинг пайғамбарларини ўзларига хос хислат, фазилатларини шоирона ташбеҳларда кўрсатиб беради.

Роқим нома (ишқ-муҳаббат мавзусида ёзилган асарларга нома дейилади) жанрида ҳам ижод қилган бўлиб, бизгача унинг бор-йўғи тўртта номаси етиб келган.

Хоразм адабий муҳитида Роқим марсиянависликка асос солган устоз сифатида ҳам қадрланади. Марсия — юракка яқин бўлган кишининг вафоти муносабати билан ёзилган асар. Роқимнинг 336 мисрадан иборат бир марсияси ўғиллари Юсуф ва Саидмуродларнинг вафоти муносабати билан ёзилган бўлса, яна бир марсияси замондоши бўлган бир бекнинг ўғли вафоти билан боғлиқ. Бу бек уйлангач узоқ вақт фарзандсиз бўлади ва ниҳоят ўғил кўради, аммо ўғлини уйлантириш тадоригида юрган пайти, қисматни қарангки, фарзанди чечак касалидан вафот топади. Бу асар камбағал Роқимнинг буюртма тарзида ёзган асарларидан биридир.

Шунингдек, Роқим қатор авлиё-анбиёлар ҳақида ҳам марсиялар битган. Юсуф Ҳамадоний, Сулаймон Боқирғоний (Ҳаким ота), аз-Замахшарий, Абдулла Норинжон бобо, Султон Увайс бобо, Паҳлавон Маҳмуд, Нажмиддин Кубро каби нафақат Хоразм тарихида, балки ислом дунёсида машҳур бўлган авлиёлар, шайхлар ҳақида битилган марсиялари шоирнинг умр мазмунидан дарак беради.

Марсия одатда ўз замондоши бўлган шахснинг вафоти муносабати билан ёзилади. Аммо дини исломга ўзининг умрини бахшида қилган, Аллоҳ хизматига кирган иймонли-эътиқодли шоир ўзидан олдин яшаб ўтган зотлар ҳақида марсиялар битиш билан уларга ўзининг маънавий шогирдлигини кўрсатган, руҳий яқинлигини амалиётда исботлаган бўлса, бу марсиянинг тарихий қиймати тағинда

ошади. Биз кўпгина ҳолларда шу тахлит битилган марсиялар боисидан азиз авлиё-анбиёларнинг сифатларини, ҳаёт йўлларини, умр сарҳисобини биламиз. Роқимнинг тарихий хизматларидан бириси ҳам шундаки, у зот буюк аллома, уламо, авлиёларга марсиялар бағишлаб, уларнинг улуғ тарихий хизматларини келажак авлодларга ёзиб қолдира олди.

Буюк бобомиз Ҳазрати Одина Эшон вафотига бағишлаб ёзилган марсия муаллифи ҳам Роқимдир. Шу ўринда марсиянинг фақат битилишидан келиб чиқадиган бир тарихий ҳақиқатни ҳам айтиб ўтиш керак. Маълумки, Ҳазрати Одина Эшон бобомиз хонлик пойтахтидан хийла узоқ бўлган масканда — Боғот туманининг Эшончапи элатида муқим яшаганлар. Ҳатто хоннинг эл оғзидан эшитиб, у зотнинг авлиёлик сифатларини синаш учун билимдон кишиларни юборгани, бу баҳслардан сўнг бобомизнинг диний, дунёвий илмга, кучли ботиний ҳислатларга эгалигига барча тан бергани ва шахсан хоннинг илтимосига кўра илм-фан маскани бўлган пойтахтга — Хивага кўчиб ўтишга илтифот қилингани ва бобомизнинг бу илтифотдан воз кечганликлари бор ҳақиқатдир.

Хонлик пойтахтида яшаган Роқимнинг бобомизга бағишлаб ёзган марсияси ўз даврида бобомизнинг шон-шуҳрати, обрўси нақадар катта эканлигини кўрсатади. Негаки тарихий тамоилларда марсия битган зот уни (девон) — хон хузурида албатта ўқиши керак бўлган.

ТАРИХГА ҚИСҚАЧА НАЗАР

Қодирий бобомиз айтганларидек, мозийга қайтиб иш кўриш хайрлик. Шу боисдан улуғ боболаримиз тақдир тақозоси билан дини ислом маркази Маккаи Шарифдан узоқ Хоразмга келиб ваган тутишлари даври ва у зоти мукаррамнинг авлодлари яшаган замон ҳақида бир чимдим тарих айтмоқ ва ўтганларни ёдга олмоқ мавриди келди.

Бирор ёзма манбада авлиё Саййид Музаддин бобомизнинг Хоразмга ҳижрат қилган фасли ёзилмаган. Аммо ўша давр тарихини, қўшни хонлик бўлмиш Бухоро тарихини синчиклаб ўрганиш, қарияларнинг тилдан-тилга ўтиб келаётган ўлмас хотираларини яна бир қайта жонлантириш орқали биз бу

санани деярли бехато топа олдик. Катта бобомиз Саййид Музаддин Шакарлаб ҳазратларининг ҳижрат саналарига нисбий қараш керак. Биз бу борада Аллоҳнинг қудрати ила аниқ ҳисоб-китобларга эришиб, бир тўхтамга келган бўлсак-да, яна нима ҳам деймиз, ягона Аллоҳ билгувчидир.

Биз аниқлаган сана ҳижрий 826/1428 йилга тўғри келади. Қарангки, бу тарихда ажиб бир мўъжиза содир бўлди. Буни Аллоҳнинг ўзи билади. Бизга тарихдан яхши маълумки, Амир Темур мелодий 1405 йил 18 февралда вафот этади. 1410-1413 йилларда эса Хоразмда Едигейнинг ўғли Муборакшоҳ ҳукмронлик қилган. Шоҳрух Мирзо бир вақтлар отаси илқида бўлган Хоразмни қурол билан олабилмаслигини билиб, Хоразм аслзодалари билан тил топишиш йўлига ўтади. Шоҳрух Мирзонинг бу оқил сиёсати ўлароқ қадим ўлка тағин темурийлар қўл остига ўтади. Айни 826 ҳижрий сана - мелодий 1422 йилларга тўғри келади. Бу эса Хоразмда Шоҳрух Мирзо ҳукмронлиги давридир. Агарда Саййид Музаддин бобомиз Хоразмга келган вақтларда олти-етти ёшларида бўлсалар демак, у зот 1420 йилларда таваллуд топганлар.

Саййид Музаддин бобомизнинг Саййид Абдул Азиз ва Саййид Ҳамид хўжа отлиқ ўғиллари бўлган. (Умуман бобомиз серфарзанд бўлганлигини эслатмоқ жоиз). Саййид Абдул Азиз хўжа айнан Саййид Одина Эшон бобомиз шажарасидан. У зоти олий Саййид Музаддин бобомизнинг асли арабистонлик аёлларидан дунёга келган эканлар.

Саййид Музаддин бобомизнинг Хоразм хони қизи Султонбека хонимдан ҳам бир қанча фарзандлари бўлган. Саййид Ҳамид хўжа шу шажарага кирадилар. Хон ўз қизи учун бир қанча таноб ер ажратиб берган. Саййид Ҳамид хўжа Карвак даҳасида бир қанча муддат беклик қилганлар. У киши яшаган давр Султон Ҳусайн Бойқаро даврларига тўғри келади. Илқида подшоҳ муҳри босилган “Ёрлиқ” ҳам бўлган. Бу борада бобомларнинг ҳижрий 1243 (мелодий 1826) йилда ёзилган “Насабнома”сида аниқ кўрсатиб берилган.

Маълумки, Дашти Қипчоқ ўзбеклари билан темурийлар ўртасида азалий нифоқ бор эди. Кўчманчи ўзбеклар хони Абулхайрхон 1433-1435 йилларда кўп кишилиқ кўшин билан келиб, Кўҳна Урганчни талайди, аҳолисини қул қилади. Урганч яқинидаги Вазир қалъасида Абулхайрхон ноибларидан Мустафоҳон қароргоҳ тузиб, бир муддат юрт сўраб ўтиради.

Бу даврдаги темурийзода Иброҳим кўчманчи ўзбекларга етарли қаршилик қила олмаганидан қадим юрт вайронага айланади. Ҳирот тахти учун Абу Саййид Мирзо билан муҳорабага киришган Ҳусайн Бойқаро бир муддат Хоразмга қочиб келган. 1446 йилда Ҳусайн Бойқаро Мустафоҳон ҳузурига Амир Абдурахмон Жондорни элчи қилиб жўнатиб, Абу Саййид Мирзога қарши курашда иттифоқчилик таклиф қилган. Элчи бу борала Мустафоҳоннинг розилигини олиб келгунча Султон Ҳусайн Бойқаро Мустафоҳоннинг иниси Пир Будоғ Султонни ўз тарафига оғдиришга эришади ва унга синглиси Бадиъулжамол бегимни хотинликка беради. Натижада тахт учун инилар ўргасида кураш бошланади. Аммо Пир Будоғ Султон ва Султон Ҳусайн Бойқаро Вазир қалъасини ололмасдан Мустафоҳон билан битим тузишга мажбур бўладилар. Мустафоҳон дўстлик рамзи сифатида Султон Ҳусайн Бойқарога ўзининг шунқорини туҳфа қилади, темурийзода эса Мустафоҳонга Беҳбед отлик лочинини совға қилади.

1460 йилга келиб Муҳаммад сўфининг ўғли Усмон исён кўтариб Мустафоҳонни тахтдан ағдаради. Бундан фойдаланган Султон Ҳусайн Бойқаро 1462 йилда Хоразмга юриш қилиб, барча қалъаларни қўлга киритади. Урганч бир муддат Султон қароргоҳига айлантирилади. У шу ерда қўшин тўплаб Хуросонни босиб олиш илинжида юриш қилади, аммо Марвда Абу Саййид Мирзодан енгилиб, тагин Хивага қочишга мажбур бўлади. Абу Саййид Мирзо қўшинлари уни таъқиб қилиб келиб, Хивани эгаллайдилар. Айнан шу даврда Султон Ҳусайн Бойқаро Саййид Ҳамид хўжага махсус ёрлик бериб, уни Карвак даҳасининг ҳокими — беги этиб тайинлайди.

1505 йилга келиб эса Хоразм Дашти қипчоқ ўзбекларининг улкан вакили Абулхайрхоннинг набираси Муҳаммад Шайбонийхон томонидан узил-кесил истило этилади. Ва шу тахлит Хивада мустақил хонлик тузиш учун кураш бошланади. Шайбонийхон 1510 йилда Марв остонасида Эрон шоҳи Исмоил билан бўлган жангда енгилиб, боши танасидан жудо қилинади ва Хоразм шу тахлит эронликлар илкига тушиб қолади.

Бу ҳукмронлик узоқ давом қилмайди — Дашти қипчоқ ўзбеклари вакиллари Элбарс ва Билбарслар Хоразмга хон қилиб кўтарилдилар. 1512 йилда Элбарс Султон Вазир

қалъасида хон кўтарилади ва у юртни босқинчилардан тўла халос қилади ва 1538 йилгача хонлик қилади.

Хоразмнинг кучайиши Бухоро хони Убайдуллахонни ғазаблантиради ва у 1537 йилда қўшин тортиб келиб, Урганчни истило қилади. Енгилган Анушахон асир олинади ва оиласи билан қатл қилинади. Аммо кўп ўтмасдан хоразмликлар исён туғини кўтарадилар, бу эса Убайдуллахонни иккинчи марта юришга мажбур қилади. Ҳазорасп ва Хива қалъалари оралиғидаги Кардаранхос деган жойда қаттиқ саваш бўлиб, бухороликлар мағлублик аламини тортадилар.

Ҳожимхон (Ҳожи Муҳаммадхон — 1558-1602 йиллар) даврида юртда осойишталик ва фаровонлик ҳукм сурган. Бу эса Бухоро амири Абдуллага (1557-1598 йиллар) маъқул тушмайди ва у 1593 йилда қўшин тортади. Ҳазорасп қалъаси остонасидаги жангда Абдуллахон енгилади. Аммо бир йилдан сўнг яна тагин кўп сонли қўшин тортади. Янгиариқ даҳасидаги Олмаотишган қалъаси яқинида Абдуллахон билан Ҳожимхон қўшинлари жангга кирадилар. Ҳожимхон қўшинида хиёнат рўй бериб у енгилади. Беҳисоб бойлик талон-торож қилинади, Абдуллахон ўзбек султонларидан 22 тасини қатл қилдиради. Абдуллахоннинг 1595 йилги навбатдаги юришидан сўнг Ҳожимхон Эронга қочишга мажбур бўлади. Фақат Абдуллахон вафотидан сўнг юртга қайтиб келади ва тахтга чиқади. Яна мустақиллик замонлари бошланади. Ҳожимхон Хоразмни ўз ўғиллари ва набираларига тақсимлаб беради — ўғли Муҳаммад Хива ва Катга ҳокимлик қилади, набираси Асфандиёр I Ҳазораспга эғалик қилади.

Ҳожимхон вафотидан сўнг, унинг ўғли Араб Муҳаммадхон (1602-1623) кўтарилади. Бу ҳам ҳийла осойишта даврлар бўлган, ташқаридан ёв босиб келмаган. Араб Муҳаммадхон ҳам етти нафар ўғлига юртни бўлиб берган. Катта ўғли Асфандиёр Ҳазораспда, Абулғози султон Катда, Ҳабаш ва Элбарс султонлар Вазир ва Урганчда ҳоким эдилар.

Араб Муҳаммадхон бобомиз Саййид Музаддин Шакарлаб ҳазратларига атаб Карвакда катта жомеъ масжиди қурдиради ва қабрларига мақбара қурдиради.

Ҳабаш ва Элбарс султонлар ўзаро тил бириктириб, 1623 йилда Қум қалъаси яқинида уни асир оладилар ва кичик инисини ва икки набирасини ўлдирадилар. Бундан ғазабланган

Асфандиёр уларга қарши юриш қилади ва жангда енгиб уларни қатл қилдиради. У 1623-1642 йилларда хонлик қилган.

Айнан Асфандиёр I томонидан ўн еттинчи аср бошида бобомларнинг шажараси муҳр билан тасдиқлаб берилган.

Ёрлиқ — МАНОҚИБИ мавжуд бўлган. Бу ҳақда бир ёзма китобда аниқ келтириб ўтилган. (Бу қўлёзма асар муаллифда сақланмоқда). Ўша “Насабнома” даврининг нуфузли уламолари — Ғози Исмоил хўжа, Ғози Содиқ хўжа ва Ғози Ҳожилар томонидан махсус муҳрлар билан тасдиқланган.

Айнан шу ёзма манба — “Насабнома”нинг тасдиқ қилиниши бобомларнинг яшаб ўтган даври саналарини аниқ ҳисоб-китоб қилишда энг муҳим манба бўлиб хизмат қилди.

ҲИДОЯТ НУРИ

Ҳазрати Одина Эшон бобомизнинг улуг авлиё киши бўлиб ўтганликлари ҳақида олдинги китобимизда тўла баён қилганмиз. Аммо у зоти олийнинг дунёвий илмларни ҳам эгаллаб ўзлари тўртта китоб ёзганликлари борасида тўлиқ тўхталмаганмиз. Ўқувчиларга шу тўғрида тўлиқ маълумот берадиган фурсат етди.

Авалло камина олдинги китобда йўл қўйган бир ноаниқлик ҳақида “Ҳазрати Одина Эшон қиссаси” китобини тайёрлашда асосан қўлёзма китоблардан фойдалангандим. Кўпроқ “Хоразмда авлиёлар тарихи” қўлёзма асарига суянгандим. 630 варақдан иборат бу китобда бобомиз ҳақида тўла маълумот келтириб ўтилган. Бобомнинг бу қўлёзма китобга кирган тарихи эса Роқим томонидан ёзилган.

Камина танишиб чиқишга муваффақ бўлган ўша асарнинг ҳар бир варағи алоҳида қоғозларга битилиб, бир-бирига ёпиштирилган экан. Қанча даврларнинг талотумларидан ўтган ва қайсидир савобталаб, иймонли бандаси қанчалик машаққатлар билан асраб, сақлаб келган қўлёзма манбада тушунарсиз ўринлари ҳам йўқ эмасди. Яъниким, айнан бобомиз ҳақидаги қисмида бироз чалкашликлар рўй берган. У кишининг исми шарифи ёзилган саҳифа яхши сақланмаганидан Ҳазрати Одина Эшон сўзларидан сўнг келган сўз Муҳаммадми, Маҳмудми эканини ўқини жуда мушкул бўлди. Бироз иккиланишлардан сўнг бу атамани камина Маҳмуд

тарзида берган эдим. Кейин бир қатор асарларни ўқиб, танишиб чиққандан сўнг билдимки, бу жумла Муҳаммад экан. Йўл қўйилган хато учун бобомизнинг руҳи бизни кечиргайлар.

Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номли Шарқшунослик институтининг Шарқ қўлёзмалари фондида сақланаётган бобомиз қаламига мансуб икки асарда у зоти муборакнинг тўлиқ исми шарифлари, нисбалари мана шундай ҳолда келтириб ўтилган: Мавлоно Саййид Одина Муҳаммад Эшон ибн Музаффар ул-Аъло ал-Хоразмий ал-Ҳазораспий ал-Туморхосий.

Исми шариф, нисбалардан сўнг у зот яшаган юрт, яъни Хоразм ва Ҳазорасп келтирилади. Бу ўз даврида таомилга кирган ҳолат эди. Ал-Туморхосий нисбаси ҳақида фикримиз тубандагича. Бизнингча, бу лақаб, нисбалар бобом яшаган ва муборак хоклари ётган замин билан боғлиқ Боғот туманидаги Эшонбозор қишлоғи (ҳозирда Деҳқонбозор тарзида юритилади). Қадим манбаларда Ос қишлоғи деб ҳам юритилган. Қишлоқнинг катта бир қисми шу тарзда ҳозир ҳам аталмоқда. Тарихдан маълумки, Хоразмда жуда қадим замонларда ос қабиалари яшаганлар. Хоразмдаги кўпгина жой атамаларида бу қабила номи сақланиб қолган. Ҳатто айрим тарихчи-қадимшунослар фикрича, Ҳазорасп эмас, Ҳазарос атамаси тўғрироқ бўлади. Бу эса “Минг осли” ёки икки қабила бирикмаси “ҳазарлар” ва “ослар” мазмунини беради. Оддий халқ тилида ҳам шу тарзда аталади. Бобомиз нисбасидаги “тумор” сўзи мазмуни маълум. “Ос” эса унга нисбат тарзида, яъни “Осликлар тумори” мазмунида бўлса керак. Бу ҳақда тилшунос олимлар ўз фикрларини айтишар деган фикрдаман.

Нури ҳидоят йўлини умр мазмунига айлантирган бобомиз умрлари давомида тўртта китоб тартиб қилдирганлар. Уларнинг иккитаси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида сақланмоқда (бир нусхаси Санкт-Петербургда ҳам мавжуд экан).

Шу ўринда мавжуд икки китоб ҳақида сўз юритамиз.

Биринчи китоб “Жавоҳир ус-санойиъ” деб аталади. “Ҳунар жавоҳирлари” деб аталган бу китобни ҳақиқатда ҳунарлар жавоҳири деб аташ мумкин. Олимлар фикрича, бу мазмундаги китоб бобомгача бўлган даврда ҳам, сўнг ҳам ёзилмаган экан. Бу ҳақда у зотнинг алоҳида ёзган кўрсатмалари ҳам бор. Бобом

илм, олим, юрт кўриш, ислом устунлари билан юзма-юз мулоқотда бўлиш ниятида кўп дунё кезганлар. У зотнинг Бухоро, Афғонистон, Каррух, Ҳиндистонда бўлгани ҳақида маълумотлар бор. У киши Кашмирда бўлганликларида дунёдаги барча ҳунарларни ўрганиб чиққанликларини қайд қиладилар ва асар шу сафардан сўнг китоб шаклига келтирилган бўлиши мумкин.

Бу китобда Одам Атодан бобомизгача бўлган даврда инсониятга маълум бўлган, тирикчиликнинг манбаи бўлган барча ҳунарлар ҳақида сўз боради. У китобдан четда қолган бирорта ҳунар йўқ, деб эътироф этилади. Бу китобда кўрсатилган амалларнинг кўпчилиги ҳаётда синаб кўрилгани ҳақида ҳам батафсил маълумотлар келтирилади.

Китоб 180 варақдан иборат бўлиб, гоят чиройли ҳусни хатда битилган. Фақат бир нусха бўлиб, бобомнинг амалиётда ўзлари қўллаган варианты бўлса керак. Бу асар қандай қилиб институт илқига тушиб қолгани ҳам сирли жумбоқдир.

Китобнинг иккинчи боби астрологияга — осмон илмига бағишланган. Яъни юлдузлар ҳаракати туфайли содир бўладиган воқеотлар, бу илм сирини мукамал ўрганиш ҳақда сўз юритилади. Китобда илми таҳсилнинг кўп турларига сифат берилдики, илгари афсона деб қаралган нарсаларнинг мавжудлигига беихтиёр ишонч ҳосил қиласан.

Асар форс тилида ёзилган. Бобом яшаб ўтган даврда китоблар одатда форс тилида ёзилган. Бу билан бобомнинг араб, форс тилларини нақадар мукамал билганлиги ўз иботини топади.

Энди яна бир рисола ҳақида батафсил тўхталамиз.

Мазкур рисола “Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” (“Сулук аҳлининг баъзи сўзларига шарҳ”) деб аталади. Унда Мавлоно Румийнинг “Маснавий” сининг форс тилида тушунилиши қийин бўлган сўзлари ва маънолари араб тилида тушунтирилиб, шарҳлаб берилган. Бу рисолани Одина Эшоннинг кўрсатмасига мувофиқ унинг тилидан ҳозирча исми бизга номаълум бўлган шогирди ёзиб олган.

Ушбу ўринда айнан шу рисоланинг таржимасини келтириб, ўқувчиларга уни таништиришни маъқул топдик. Бу рисола Ҳазрати Одина Эшон бобомизнинг беназир илмидан, теран дунёқараши, дини исломнинг табарруқ авлиё зотларидан бири бўлиб ўтганлигини исботлайди.

САДОҚАТЛИ ШОГИРДЛАР

Одатда, авлиёларнинг кўплаб муридлари-мухлислари бўладилар. Улар ўз устозларига қўл бериб, у кишининг илми тариқат бобидаги қарашларини омма орасида тарқатадилар. Шайх Нажмуддин Куброни “Авлиёлар яратувчи шайх” нисбаси билан атаганлар. Чунки у зотдан сўфийлик ҳирқаси кийган ўнлаб табаррук зотлар, ислом оламида машҳур шайхлар, авлиёлар бўлиб етишишган.

Саййид Одина Муҳаммад Эшон ҳазратларига тарихий битикларда “Қутб ул-авлиё”, яъни авлиёлар қутби, деган нисбат берилган. Негаки бобомизнинг кўпгина шогирдлари кейинчалик авлиёлик мақомига етишганлар. Боғот туманидаги Хитой элатининг қум этагида туғ кўтариб ётган Раҳмонқули бобо (у зотни Қум бобо деб ҳам улуғлашади), у кишининг фарзандлари Муртазо эшон авлиёлик мақомига эришган зотлардир. У зотнинг кейинги авлодлари орасида ҳам авлиёлик, илмда тенгсиз, эшонлик мартабасига кўтарилганлари оз эмас.

Бобомизнинг энг садоқатли шогирдларидан бириси Саодатшоҳ саналади. Асли бухоролик бўлган бу зот бобомизнинг таърифини эшитиб, шу ерга келадилар ва бир умр оқибатли шогирдларига айланадилар. Юқорида эслатилган китобларни ҳам бобомиз шу шогирдларига айтиб туриб ёздирганлар.

Саодатшоҳ араб ва форс тилларини мукамал эгаллаган бўлиб, Қуръони Каримни тафсир қиладиган даражага етишганлар. Одатда, бобомиз Қуръони Каримни у кишига ўқитиб ҳар бир ояти, сурасига тафсир бериб турар эканлар.

Ривоят қиладурларки, Хива хонлигидаги айрим уламолар бобомизнинг авлиёлигига шубҳа билан қараб, у кишини синаш учун билимдон кишиларни жўнатганлар. Бобом ўшанда Саодатшоҳга Қуръони Каримнинг “Ёсин” сурасини қироат қилдириб, ҳар бир сўз-жумласини шарҳлаб, тафсирини айтиб берганлар. У зотнинг мукамал билимига қойил қолган уламолар таҳсинлар айтиб қайтиб кетишган.

Бобом қаламига мансуб юқорида эслатилган ҳар икки китобнинг хаттоти ҳам бир киши. Буни ўхшаш хусни хатдан дарҳол англаса бўлади. Бу китобларни кўчириб ёзган киши

Саодатшоҳ саналади. Чунки у зот камтарлик қилиб китобда ўз исми шарифини келтирмасалар-да, бир ўринларда ушбу китоб айтиб туриб ёздирилганлигини эслатиб ўтганлар.

Саодатшоҳнинг бобомга садоқати шу қадар бўлганки, бобом вафотларидан сўнг ҳам ўз юртига қайтиб кетмаганлар. Бир ёзма манбада бу воқеа шундай тасвирланади. Бобом вафотларидан сўнг, у кишининг барча маъракаларини ўтказгач, Саодатшоҳ ўз юртига нома йўллаб, яқинларидан уни келиб олиб кетишни сўрайдилар. Яқинлари етиб келишади. Саодатшоҳ бобомнинг яқинлари билан хайрлашиб, кўч-кўронини аравага ортиб, йўлга чиқишга ҳозирланадилар. Шунда Саодатшоҳ бир нарсасини эсдан чиқариб ҳужраларига қайтиб кирадилар. Ул нарсани олиб қайтиб чиқмоқчи бўлсалар, Аллоҳнинг қудратини қарангки, бобомиз эшикка суяниб турганмишлар. Шогирд бу ҳолдан довдирайди, бобом эса унга дейдилар: “Эй Саодатшоҳ, сен нега мени ташлаб кетмоқдасан? Мен сенга эндигина мурувват кўрсатиб, мартабангни янада юқори қилмоқчи эдим. Сен бу фикрингдан қайт!”. Шунда Саодатшоҳ бобомни худди тириклигида кўраётгандек эс-хушидан айрилади. Бир қанча дақиқалардан сўнг йўл тадоригида турган яқинлари олдига чиқиб сўзларини айтади: “Эй биродарлар, сизлар кетаверинглар. Бизга рухсат йўқ. Биз бу ерда абад қоладиган бўлдик!”.

У зот кўп йиллар шу ерда яшаб, бобом таълимотини элга ёйиб, ниҳоят умри поён топгач, шу масканга дафн қилинганлар. Қабрлари бобом мақбараси поёнида.

Бобомизнинг садоқатли, машҳур шогирдларидан яна бириси Жаъфар хўжа ал-Карвакий ал-Ҳазораспийдир. Хоразм тарихида тиб илмининг энг машҳур намояндаларидан бири бўлган бу зот асл насаби билан буюк бобомиз Саййид Музаддин Шакарлабга бориб тақаладилар. Шу боисдан насабига ал-Карвакий нисбасини қўшадилар.

Саййидзода бу инсон Саййид Одина эшон бобомизга онаси томонидан энг яқин қариндош бўлганлар. (Бобомнинг оналари ҳам саййидзодалардан).

Жаъфархўжа илм излаб, дунё кезадилар, қатор давлатларда бўладилар ва охир оқибат Саййид Одина эшон бобомиз қатига келиб, у кишига қўл бериб энг яқин шогирдларидан бирига айланадилар.

Жаъфархўжанинг тиббиётга оид “Мултақит ут-тиб” асари

машхур. Бу асар Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 3336-рақами остида сақланмоқда.

У зот асарини 1826 йилда, яъни бобом дунёдан ўтганларидан сўнг ёзганлар. Асар тиб илмида мукамаллиги билан таҳсинга лойиқ. Улар инсон тана тузилишини илмий жиҳатдан ўрганиб чиққанлар. Ўз асарида Абу Бакр Розий, Ибн Сино, Ибн Ҳаммор, Исмоил Журжоний, Абулғозихон каби нафақат Хоразм тарихида, балки дунё тиббиётида номлари машхур олимлар, табиблар яратган йўлдан бориб инсон танасини тўртта унсур, яъни сув, ҳаво, ер ва оловдан иборат, деб инсон соғлиги яна шу унсурларнинг мувозанатига боғлиқ, деб тушунтирадилар. Бу мувозанатнинг бузилишига ташқи таъсир, нотўғри овқатланиш сабаб бўлади, дейдилар. Жаъфархўжа беморни даволашдан олдин дардни тўла аниқлашни таклиф қилади.

Китоб 67 бобдан иборат. Китобнинг биринчи бобида аънаанага мувофиқ, Аллоҳ ва Унинг қудрати тўғрисида сўз юритилади. Аллоҳ хасталикларни ҳам яратган ва уларни даволаш учун мингдан ошиқ шифобахш гиёҳларни ҳам яратган, дейди.

Яна бир боб қон олишга махсус бағишланган. Қон олишнинг усуллари, зарари ва фойдаси ҳақида, қон олинадиган томирлар тузилишига батафсил тўхталган. Бош суяги ва мия тузилишига ҳам катта бир боб ажратилган.

Қолган боблар қуйидагича мазмунда келади:

IV боб — қулоқ.

V боб — бурун.

VI боб — оғиз, тиш ва тил.

VII боб — ошқозон, ичак ва кўкрак беzi.

VIII боб — ўпка.

IX боб — жигар ва ошқозон ости беzi.

X боб — ичаклар.

XI боб — йўғон ичак ва гижжалар.

XII боб — сийдик чиқарув аъзолари.

XIII боб — эркаклар жинсий аъзолари.

XIV боб — аёллар жинсий аъзолари.

XV боб — аёлларда учрайдиган хасталиклар.

XVI бобдан — XVIII бобгача - қўл ва оёқ томирлари.

XIX боб — иситма билан кечадиган касалликлар.

XX боб — болалар касалликлари.

XXI боб — тери-таносил хасталиклари.
XXII боб — юз ва бўйинда учрайдиган ўзгаришлар ва зийнат ҳақида.

XXIII боб — бит ва уни йўқотиш усуллари.

XXIV боб — терлаш билан кечадиган касалликлар.

XXV боб — куйиш ва уни даволаш йўллари.

XXVI боб — соч хасталиклари.

XVII боб — заҳарларнинг турлари ва даво йўллари.

XXVIII боб — заҳарловчи моддалар.

XXIX боб — кўз касалликларининг олдини олиш.

XXX боб — малҳамлар тайёрлаш ва яраларни даволаш.

XXXI боб — эркаклар жинсий заифлигини даволаш йўллари.

XXXII боб — буқоқ ва лимфатик безларининг сили.

XXXIII боб — доривор моддаларнинг фармакологияси.

Шунингдек, айрим бобларда бачадон тузилиши, қиз болаларнинг туғилиши, қон томирларининг хасталиги, фил касаллиги, бўғинлар, бел ва оёқлардаги оғриқлар борасида тўлиқ маълумотлар келтирилган ва уларни даволаш йўллари зарур доривор ўтлар, малҳамлар, уларни тайёрлаш усуллари келтириб ўтилган.

Кўп ҳолларда даво йўли сифатида уқалаш, қумга тушиш, кон тузлари, қуёш нуридан фойдаланиш тавсия қилинади.

Бир сўз билан айтганда, ушбу асар тиббиётнинг ўзига хос мукамал энциклопедиясига тенг келади. Жаъфархўжа ўзидан олдин ўтган олим табибларнинг даволаш усуллари келтириш билан бирга ўзининг усуллари ҳам келтиради.

Ўтган асрнинг етмишинчи йилларида тиббиёт соҳасида илмий иш қилиш жараёнида ўлкадаги тиббиёт фани тарихига қизиқиб қолдим. Одамларда мавжуд бўлган эски қўлэзма китобларни суриштирдим. Шунда Хива мадрасасида таҳсил кўрган, ўқимишли бир кишида шундай китоб борлигидан хабар топдим. Шунда у кишига юз тутдим. У зот менинг эшонзода эканлигимни билгач, бир китоби борлигини айтди. У китоб туркийда ёзилган бўлиб, бобом Саййид Одина эшонга бағишланган экан. Китобни ўқиш учун ўн-ўн беш кунга омонат тарзида сўраб олдим. Уни кўчириб олмоқчи эдим, аммо катталигидан шу фурсатда зўрға танишишга улгурдим холос.

Бу орада эгаси китобни сўраб келиб қолди. Мен яна икки кун муҳлат сўрадим ва бу фурсатда китобни фотосуратга

олмоқни режалаштирдим. Шу муддатда икки қути фотоплёнка олиб Урганчдаги суратхоналардан бирига бордим. Аммо тақдирни қарангки, сураткаш инсофдан беҳабар кимса экан, бу хизмати учун катта миқдорда пул сўради. Менда эса бу пул йўқ эди. Шунда ҳам китобнинг боши, ўртаси ва охиридан ўн варағини суратга олдирдим.

Китоб эгаси қўлёзмага қизиқиб қолганимни билиб китобни асл ҳолида кўчириб беришни айтдилар. Мен қувониб керакли ашёларни келтириб бердим.

У киши китобни араб алифбосида кўчириб бердилар. Дуолар қилиб рози қилдим. Мен Москвада илмий иш ёқлаш учун юрган кезларимда у киши дунёдан ўтдилар. Кейин китобнинг асл нусхасини суриштирдим, йўқ, деган жавоб эшитдим. Китоб сирли тарзда йўқолди. Мендаги нусхаси қолди холос. Жаъфархўжа бу китобида баъзи бир хасталикларни даволаш мушкул бўлиб қолса, Қуръони Каримнинг айрим оят ва сураларидан фойдаланишни ҳам тавсия қилган эканлар. Менга кўчириб берилган нусхада эса бу оят ва суралар тушириб қолдирилган. Чунки шўро замонлари эди, азиз, савобталаб инсон барибир кўрққанлар.

Китоб бошида муаллиф Жаъфархўжа “Мен буюк авлиё, ажойиб зот ҳақида тарих ёзмоқчи эдим. Аммо Саййид Одина эшон ҳазратларининг топшириғига кўра мазкур китобни ёздим ва у кишига бағишладим”, дейди.

Жаъфархўжа ўз устозларидан айрилиб қолгач, у кишига бағишлаб 54 мисрадан иборат марсия ҳам битганлар. Бу марсияни ўз китобларининг бошида бериб ўтганлар.

Биз буюк бобомизнинг содиқ шогирди ва иниси, машҳур табиб ва фикҳ илми донгдори Жаъфархўжанинг бобом вафотига бағишлаб форс-тожик тилида ёзган марсиясининг мазмунини ушбу ўринда тўлиқ беришни маъқул кўрдик.

Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ таъоло номи билан

Ҳазрати Эшон Одина Муҳаммад Хожа ал-Ҳусайний (қуддиса сирруҳу)га бағишланган марсия¹

Ер юзидан кетди илму чўққисининг муҳри,
Олам пайдо бўлганидан буён жаҳон аҳли бу каби зотни
кам кўрган эди.

Пок зотини идрок қилмоқ учун ақллар ҳайрон, ожиз
қолур,
Бу муборақ зот таърифин айтсам: зоти кўб олийдир,
ҳар тилда дoston бўлган.

Бу қоронғу оламнинг кечасини шамъи эди,
Барча Ҳақ толиблари бу зот илму ирфонидан рўшнолик,
файз олишган эди.

Қаҳатчилик замонида Ҳақ мадади билан мардона ҳиммат
қилган эди,
Жону дилларга, кўнгилларга белган бу ҳимматларида
сирлар пинҳон эди.

Ҳазрати Эшон ладуний илмда муаллим, устоз эди,
Талабларга жазба ва сайру сулук дарсларин етар эди.

Зоҳиран ҳеч бир авлиё бу зотга устозлик қилмаган эди,
Бу зот ботинан увайсий эди, мисли йўқ бир қутб эди.

Шундай бўлса-да, одоб юзасидан устоз қидирган ва
биринчи муршиди Саййид Абдуллоҳ Акбар эди,
Бу зоти муҳтарамнинг қабри Кардак² қишлоғидадур.

Иккинчи устози муҳтарам бобоси Муъиззиддиндур,
Бу зотнинг насаблари саййид бўлиб, бу маълум ва
собитдур, бунга ҳеч шак шубҳа йўқ.

Агар тариқат йўлида мушқил бир ишга дуч келинса,
мушқил аҳволда қолинса,

¹ Марсия Б. Умрзоқов томонидан таржима қилинди.

² Карвак — Қишлоқ шу ном билан аталади.

Бу икки азизнинг ишорати билан мушқиллар ҳал бўлур,
равон бўлур эди.

Уч юз йилдан сўнг, балким бироз кўпроқ вақт ўтгандан
кейин булардан сўнгра вужудга келди,
Ҳидоят нури осмондан заминга тушди.

Беш йил тариқатда жазба билан машғуллик этди,
Ниҳоят ҳақиқат сирлари бул зотга аниқ-тиниқ аён бўлди.

Фано мартабаси-ю фиқир мақомига яқинан эришди,
Ҳақ таъолодан кашф-кароматлар эҳсон бўлди.

Ибтидо (бошланғич) ҳолидаёқ бу зот Ҳайй ва қаййум
Зот - Ҳақ таъоло тажаллийсидан насибдор бўлди,
Гумонларсиз, шубҳаларсиз кашф бу зотга даст берди.

Чун меърож кечаси Ҳазрати Жаброил алайҳиссалом
билан бирга Ҳазрати Пайғамбаримиз алайҳиссалом
кўкка кўтардилар,
Бир кўз очиб юмгунчалик қисқа фурсатда ул ерга
етдиларки, таърифи : “Ломакондур”.

Эшон Ҳазратлари мана шу меърож сирларидан воқиф эди,
илму ирфонда беназир зот эди,
Инсу жин, яхши-ю ёмон барча бу зотнинг ҳол ва қол
илми одами эканлигига шоҳид эдилар.

Ҳақ йўлчилари толиблар қалбларидаги хасталикларга
даво топгувчи эди,
Шунингдек, барча иллат-дардларни даволочви замона
Масиҳи эди.

Олдин ўтган машойихларнинг руҳи покларидан файз
олур эди,
Бу муҳтарам зотларнинг ҳар бирининг мақомини
билувчи ва бу мақомлардан баҳра олгувчи эди.

Муридларига амр қилур эрдик, дилга нафий исбот (яъни,
ло илоҳа иллаллоҳ) зикрини жо қилинг!

Бу хос зикр - бу олий тариқ (йўл)да хатарсиз бўлмоқ учун
бирдан-бир нажот чорасидир.

Ул зот фармонида барча машойихларнинг нисбатлари
жамулжамъ эди,
Муршидлари қайда бўлишмасин, албатта, Ҳазрати
Эшондан файз олишар, ҳолларидан ул зот огоҳ эди.

Ул зот “Маснавийи маънавий” байтларини арабий тилда
чиройли шарҳлаган бўлиб,
Бу тилнинг нозикликларини билган нуктадон олим эди.

Чиройли хулқи (феъл-атвори)нинг нишонаси қалбидан
чор атрофга мушк ҳиди таралар эди,
Муридлари ғояти таслимият билан итоат қилишар,
саркашлар ҳам бу зот олдида адаб сақлашга мажбур
қолар эдилар.

Мучал ҳисоби билан товуқ йилида (вафоти) воқеъ бўлди,
Ҳақ таъолодан чақириқ келди: фоний вужудни тарк эт, дея

Ҳар ким бу муборак инсонни севса, то қиёмат кунигача
бу муҳтарам зот ҳурматидан,
Ҳақ таъоло ундан балоларни даф қилур, ғамларни
узоқ қилур.

Эй Худойим, бу муҳтарам зотнинг наслларини,
яқинларини одобли, хушахлоқ қил,
Сидқ (ростгўйлик) билан зийнатла, беза ва барчага
суюкли қил.

Муҳтарам она тарафдан яқин қариндош бўлган
хизматчи Жаъфар айтур:
Бу зот васфин ожизона сўзладим, ўқувчи идрок қилсин,
англасину ҳақимизга дуо қилсин.

МУХТАСАР ХОТИМА

Ҳазрати Саййид Одина Муҳаммад Эшон ўз даврининг муътабар кишиси, ҳикматлар хазинаси, илоҳий куч-қудрат соҳиби — авлиёлар қутби бўлганлар. У зотнинг ҳам диний, ҳам дунёвий илмда беназирлигини ёзган тўртта китоблари ҳам кўрсатади. Қизиқким, бу китоблар турли мавзуларда битилган. Бу эса муаллифнинг том маънода кенг билим эгаси бўлганлигидан далолатдир.

Ҳозиргача бобом қаламига мансуб иккита асар билан тўлиқ танишиб чиқишга, савобталаб инсонлар кўмагида унинг айрим қисмларини араб ва форс тилларидан ўз тилимизга ағдаришга муваффақ бўлдим. Келгусида Аллоҳ таъоло умримизни узун қилиб берган бўлса, бобомизнинг ўлмас руҳлари қўлласа, бу китобларни чоп қилдириб, кенг халқ оmmasига туҳфа этмоқлик ниятимиз бор.

Ҳазрати Одина эшон бобомизнинг учта шахсий муҳри борлиги ҳақда эл орасида гап-сўзлар юрарди. Аллоҳ таъоло инояти ила камина ана шу муҳрлардан иккитаси билан танишишга муваффақ бўлдим. Ушбу муҳрлардан қоғозга улгилар туширдим, ёзилмиш сўзларни аниқладим.

Биринчи муҳрлари, чамамизча, бобомизнинг илм излаб дунё кезган даврларида ясабтирган бўлишлари керак.

Иккинчи муҳрини эса туғилган юрти Хоразмга келгач, учинчисини эса умрлари поёнида ясабтирган бўлсалар керак. Яна Аллоҳ ягона билгувчидир.

Камина кўрган, танишган иккита муҳрда исми шарифлари ёзилган.

Муҳрнинг ости фил суягидан, усти соф кумушдан бўлиб, бир дона садаф билан безатилган.

Табобатда бу муҳрнинг кўп хислатлари бор. Яъниким, Қуръони Каримдаги эзгу ишларга қаратилган барча дуолар соф кўнгил ила ёзилиб муҳр билан тасдиқланса албатта ижобат бўлар.

Шакли қоғозга туширилиб, ҳар банда ёнида сақласа ҳасаддан, ғараздан, ёмон кўзлардан асрагай.

Уйда ёки машинада сақласа ҳар хил кўнгилсизликларга ғов бўлгай.

Бемор киши унинг шаклини сувда эритиб ичса, дардига

табибданми, дўхтирданми аниқ даво олгай.

Унинг шаклини айниқса ёш болалар бош кийими ичида сақласалар кўп хосиятларга эга бўлгайлар. Ояти шифо билан ичилса ҳар хил хасталиклардан енгил тортгай.

Ушбуларни ўз амалий ишларида кўп бора синаб кўрган, ўз дўхтирлик тажрибасида қўллаган, қўллаб келаётган банда - камина - Латифжон ҳожи Баҳоддин эшон ўғли турур.

Илоё, Аллоҳ ҳаммамизнинг иймонимизни мустаҳкам қилсин!

Бобомиз Ҳазрати Одина Муҳаммад эшон ҳазратларининг руҳи поклари севимли авлоди ва ворисларидан шод бўлиб, Аллоҳ йўлида қилган сайъи ҳаракатларидан баҳра топсин!

Ётган жойлари жаннатмакон бўлиб, тинч ва осойишта бўлсин!

Биз ғариб бандаларини у кишининг шафоатларидан баҳраманд этсин.

Бобомиз таратган ҳидоят нури охираг кунигача равшан тортиб турсин.

Омин Аллоҳу Акбар!

II БОБ. ҲАЗРАТИ ОДИНА ЭШОННИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ

Ҳазрати Одина Эшон йирик мутасаввуф зот сифатида фаолият кўрсатиб, одамларни илму маърифат, кўркам хулқу одоб билан тарбиялашдан ташқари, ижодий фаолият билан ҳам шуғулландилар. У одамларни комил инсонликка чақирдиш ва бу борада рисолалар бунёд қилишда Жалолиддин Румийни ўзига маънавий устоз қилиб олди. У ўзининг ҳар бир сўзини Румийнинг “Маснавийи маънавий” асаридаги байтлар билан мустаҳкамлади, унга суянди.

Ҳозиргача Одина Эшоннинг бизгача ўз қаламига мансуб бўлган иккита асари ва исми ҳозирча бизга номаълум бўлган шогирдига буюриб ёздирган бир рисоласи ҳамда бир тиббий асари етиб келган. Улардан биринчиси шартли ном билан “Рисолаи Одина Эшон” деб аталади. Рисола форс тилида ёзилган бўлиб, унда баъзи оят ва ҳадисларнинг мажозий маънолари ўз ифодасини топган. Муаллифнинг ҳар бир фикри Жалолиддин Румийнинг байтлари билан мустаҳкамлаб берилади.

Одина Эшоннинг иккинчи китоби “Мифтоҳ ул-асрор” (“Сирлар калити”) деб аталади. Бу асар ҳам форс тилида ёзилган бўлиб, Жалолиддин Румийнинг “Маснавий” китобига ёзилган шарҳдир. Қўлёзмада Одина Эшон Румийнинг маснавийларининг 1 ва 2-китобларини шарҳлаб берган.

Учинчи рисола шартли ном билан “Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” (“Сулук аҳлининг баъзи сўзларига шарҳ”) деб аталади. Рисола араб тилида ёзилган бўлиб, муаллифининг исми номаълум. Бироқ ундаги маълумотга қараганда, Одина Эшон томонидан шогирдига буюриб ёздирилган. Рисолада Одина Эшоннинг Румий маснавийлари ҳақидаги тушунтиришлари ўз ифодасини топган.

Тўртинчиси Одина Эшоннинг шогирди ва муриди Ҳазораспийнинг “Мултақит ут-тибб” (“Тиббий сайланма”) асаридир. (Бу асар ва унинг муаллифи ҳақида биринчи бобда айтиб ўтилди).

Юқорида зикр қилинган сўзлардан кўриниб турибдики, Одина Эшонга мансуб барча асар Жалолиддин Румийнинг маснавийлари асосида дунёга келган ёки унинг байтларига

суяниб ёзилган. Биз Одина Эшон асарлари билан танишар эканмиз, бу зот Марказий Осиёда Румий байтларининг ҳақиқий тарғиботчиси эканига комил ишонч ҳосил қиламиз. Одина Эшон рисоаларининг таржималарини беришдан аввал, биз Жалолиддин Румий ким ва унинг “Маснавий” асари Одина Эшонга нима учун шунчалик қаттиқ таъсир кўрсатган, шуни билиб олишимиз керак. Бироқ биз Одина Эшонга тушуниб етишимиз амри маҳолдир. Шундай қилиб, Жалолиддин Румий ким? Унинг маснавийлари нимани баён қилади?

ҲОЛ ВА МАЪНО АҲЛИНИНГ СЕВИМЛИ КИТОБИ

Мавлоно Жалолиддин Румий. Бу ном илм аҳли учун жула яхши таниш. Бу ном сўзланганда кишининг ёдига дарҳол унинг “Маснавийи маънавий” асари келади. Дунёга келиб, қисқа бир муддат яшаб ўтган бу буюк мутафаккир, мана етти асрдан ошдики, ўз асарлари, фикрлари билан барҳаёт. Бугун Мавлоно фақат ўзи туғилиб улғайган, яшаб вафот этган ватанидагина эмас, балки дунёнинг ҳамма ерида зўр ҳурмат ва эҳтиром билан ёдга олинмоқда. Шарқина эмас, ғарб ҳам бугун Мавлононинг шайдоси. Мусулмон дунёсининг бошқа улғу зотларидан фарқли ўлароқ бошқа дин, миллат ва элат вакилларини Мавлоно зисратгоҳида ҳар кун учратиш мумкин. Буларнинг барчаси бу нодир шахсиятнинг ўз замонаси ва ўзидан кейинги давр кишилик жамияти, илм аҳлига зўр таъсири билан, ҳайратланарли воқеъликдир. Ҳақиқатан, “Мавлоно Жалолиддин Румий асарларидаги муаззам бир руҳий жўшқинлик, севги-муҳаббат мавзуси узоқ асрлардан бери кишиларни тўлқинлантириб келади”!

Ўрта Осиё халқлари орасида Мавлоно Жалолиддин Румий кўпроқ “Маснавийи маънавий” асари билан танилган ва машҳур бўлган. ЎЗР ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзма фондида бу асарнинг юзга яқин қўлёзма ва тошбосма нусхалари, шарҳларининг мавжудлиги ҳам сўзимизни тасдиқлайди.

Мавлоно, ҳақиқатан, ўзининг асарлари билан, айниқса, “Маснавийи маънавий” асари билан ўзидан кейингиларга — тариқат аҳлларига ва илму ирфон соҳибларига, мутафаккир ва мутасаввуф шоирларга зўр таъсир кўрсатган.

Мавлоно Абдурахмон Жомий (вафоти 1492 йил) “Маснавий”ни “форсий Куръон” деб таърифлайди. Мавлонони

¹ Жўшон М.А. Ислом, тасаввуф ва ахлоқ. Таржимон Хожа Сайфилдин Сайфуллоҳ. Т.: “Истиқлол”, 1999, 74-бст.

таърифида эса:

**Ман чи гўям он васфи олижданоб,
Пайгамбар нест вале дорад китоб.**

(Мен бу олижаноб инсон ҳақида нима ҳам дея олардим,
У пайгамбар эмас, лекин Китоби бор (яъни, Қуръони
Карим нурлари билан йўғрилган китоби бор) дейди.

“Рашаҳоту айн ул-ҳаёт“ асарида ёзилишича, Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг пешқадам асҳобларидан бири бўлган Хожа Муҳаммад Порсо (вафоти 1420) “Маснавийи маънавий”ни мутолаа қилишни ҳеч қанда қилмаган экан. Ҳатто умрининг охириги лаҳзаларигача бу китобни ёнида сақлаган. Нақл қилинишича, бу зот энг охириги ҳаж сафарида мазкур китобни ўзи билан Маккаи мукаррамага олиб кетган. Йўлда (Нишопурга етганда) ҳавонинг ҳарорати ва йўлнинг хавф-хатари боис карвон йўл юриш ва ё ортга қайтишни билолмай тараддулланиб қолганида, Хожа Муҳаммад Порсо “Маснавий”ни тафоул* учун очган, шунда куйидаги байтлар чиққан:

**Равид, эй ошиқони Ҳақ, ба иқболи абад мулҳақ,
Равон бошид ҳамчун маҳ басуйи буржи масъудий.
Муборак бодатон ин раҳ ба тавфиқи амонуллоҳ,
Бар ҳар шахру, бар ҳар жое, бар ҳар даште, ки
бинмудий.**

(Эй Ҳақ ошиқлари, абадий иқболга етишмоқ учун боринг,
Ой каби бахтли бурж сари равон бўлинг.

Қайси шаҳар, қайси жой, қайси даштга борсангиз,
Аллоҳнинг омонлик тавфиқи сизларга муборак бўлсин!)¹

Бундан кўнгиш гашлиги кетиб, кайфияти кўтарилган карвон аҳли йўлда давом этишган. Хожа Муҳаммад Порсо мана шу сафарида — ҳаж вазифалари адосидан сўнг Мадинаи мунавварада хасталаниб вафот этган. Аббос разийаллоху анҳунинг қабри яқинига дафн қилинган.²

Алишер Навоий ўзининг “Насойим ул-муҳаббат мин машойим ул-футувват” асарида беш юз иккинчи ўринда Мавлоно Жалолиддин Румийни зикр қилган, гарчи “Маснавий” ҳақида сўзламаса ҳам, аммо бу асарининг жуда кўп ўринларида “Маснавий”дан байтлар келтирган.

Шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, “Маснавийи маънавий”дек шоҳ асарни ҳар ким ҳам тўла англайвермаган.

* Тафоул — йўл-йўриқ олиш.

¹ Али Сафий. Рашаҳот. Лакнав, 1890, 62—63-бстлар.

² Рашаҳот, 63-бст.

“Маснавийи маънавий”нинг мутолааси кишидан фавқулудда улкан илму ирфон захираси, шунингдек, ҳол одами бўлишликни талаб қилган.

МАВЛОНОНИНГ ҲАЁТИ

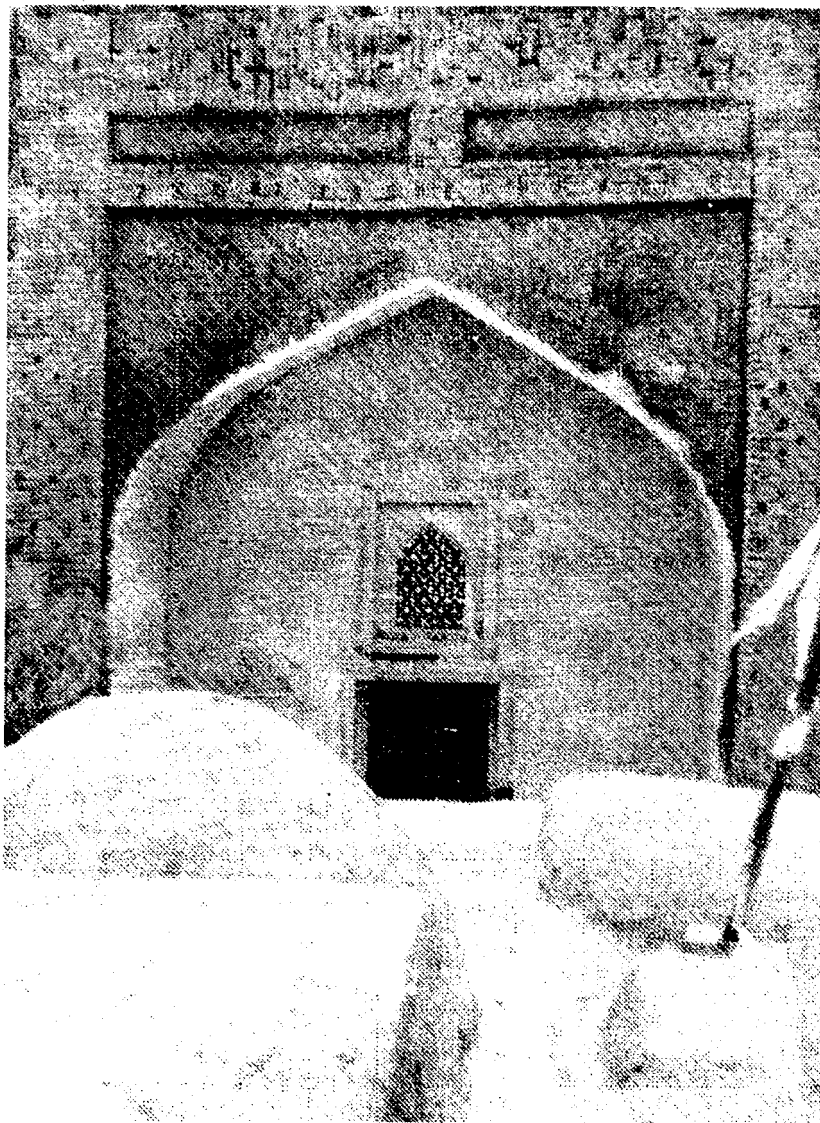
Мавлоно Жалолиддин Румий ҳижрий 604 йил 6 рабиъул аввал ойида (мелодий 1207 йил 30 июл) Балх шаҳрида дунёга келган. Мавлононинг асл номи Муҳаммаддир, Жалолиддин лақабидир. Барча тарихнавислар бу зотни мана шу ном билан тилга олишган. Шунингдек, отаси унга “Худовандигор” деб ҳам исм қўйган. Кейинчалик Жалолиддин исми ўрнига “Мавлоно” унвони эгаллаган, шунинг учун ҳам “Ҳазрати Мавлоно” дейилганида аввало шу зот ёдга келади. Бунга қўшимча ўлароқ “Румий” калимаси илова қилиниб, “Мавлонойи Рум” деб айтиладиган бўлган. Унсиз, сассиз деган маънони англатадиган “Хомуш” эса Мавлононинг ўз шеърларида қўллаган тахаллусидир. Мавлоно ҳижрий 672 йил 5 жумодул охир (мелодий 1273 йил 17 декабрда) Туркиянинг Қўня шаҳрида вафот этган.

Мавлононинг ҳаёти ҳақида батафсил, аниқ маълумот берувчи манбаъ — унинг ўғли Султон Валаднинг “Ибтидонома” асари ҳисобланади. Шунингдек, Румийнинг энг ишончли таржима ҳоли Аҳмад Афлокийнинг “Маноқиб ул-орифин” номли асарида баён қилинган бўлиб, фақат баъзи ўринларда хато ва чалкашликлар, муболагалар ўрин олгандир. Мавлоно ҳақида жуда кўп маноқибномалар бор, бу манбаларда кўпроқ Ҳазрати Мавлононинг кароматлари, ажойиб ҳоллари зикр қилинган.

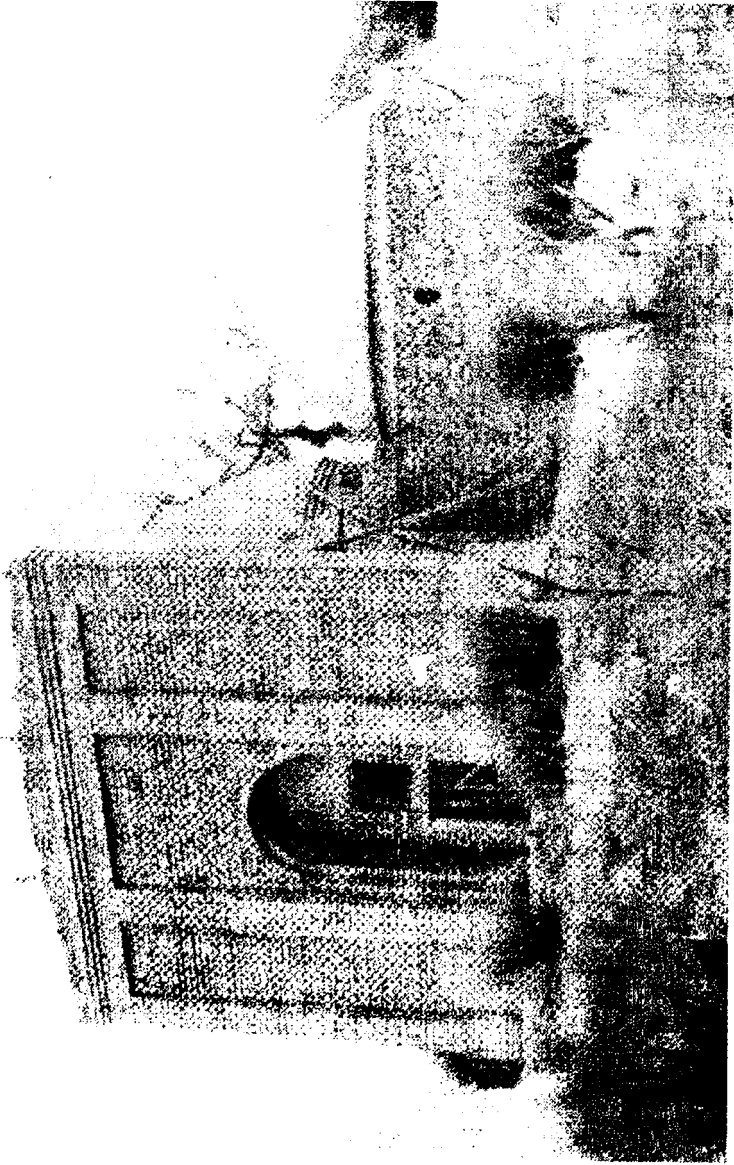
Ҳазрати Мавлононинг отаси Баҳоуддин Валад ибн Ҳусайн ибн Хатийбий “султон ул-уламо” деган фахрли унвон эгаси эди. У Балхда муқим уламо бир оила фарзанди эди. Ўзининг нақл қилишича, шажараси Ҳазрати Абу Бакр ас-Сиддиқ (р.а)га бориб етади.¹

Афлокий Баҳоуддин Валад ҳазратларининг онаси Хоразмшоҳлардан Алоуддин Муҳаммаднинг қизи бўлганлигини айтган.

¹ Bediuzzaman Furuzanfer, Mevlana Celaleddin, ist. 1990. P. 7, Жомий. “Нафаҳот ул-унс” асарида Султон Валад ҳазратлари ҳақида: “Унинг лақаби (атаниши) Баҳоуддин Валаддир, ошиқ (ихлосман)лари ҳадсиз ҳисобсиздир. Унинг асл наслда Ҳазрати Абу Бакрга борур. Шунинг учун Ҳазрати Сиддиқ каби олдинга ўтди” деб ёзади; Султон Валад ҳам “Маснавий”сида шундай деб ёзган: Iptidname. P. 187-188.

Мақбаранинг олд фасади.

Ҳазорасп туман Карвак қишлоғидаги ҳазрати Шоҳимардон бобо мақбараси.

Сайид Мозаддин эшон бобо масжидининг орқа
тарafdан кўриниши.

Баҳоуддин Валад ҳазратлари улуғ сўфий бўлиб, барчага яхшилик қилиш ва ёмонликлардан ўзини сақлашлик билан ном чиқарган зот эди.

Афлокий ва бошқа тазкиранависларнинг ёзишларича, Баҳоуддин Валад билан Хоразмшоҳ Муҳаммад Такеш (вафоти 596/1250)ларнинг оралари бузилишига калом олими ва файласуф Фаҳруддин Розий сабабчи бўлган. Шу боис дили қаттиқ ранжиган Баҳоуддин Валад Балхдан бир умрга айрилади — кўчади: бу воқеа 609/1212 йилда бўлади. Бу пайтда Мавлоно 5 ёшларда эди. Бизнинг назаримизда, Баҳоуддин Валаднинг бундай қарорга келишига яна бир бошқа жиддий сабаб ҳам бўлган. Бу мўғуллар истилоси қўркувидир. Чунки Фаҳруддин Розийнинг Балхда узоқ муддат турмаганлигига манбалар шохидлик бермоқда ва яна бу кўчиш воқеасидан уч йил олдин, яъни 606/1209 йилда Фаҳруддин Розий вафот қилган.¹

Ҳижрий 628 йил 18 рабийул охир ойда (мелодий 1220 йил) Баҳоуддин Валад Қўняда вафот этади.

“Рисолаи сипоҳлор”да Мавлононинг отаси билан Қўняга келганида ёши 18 да бўлганлиги айтилган.²

Мавлоно отасининг вафотидан бир йил ўтгач, болалигида ўзига устозлик қилган Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий (ваф. 638/1240) билан учрашади.³ “Насойим ул-муҳаббат”да ёзилишича, Саййид Бурҳониддин ўз устозининг вафотидан Ҳақ илҳоми билан хабар топган ва Қўняга келган.⁴

Бу учрашув Мавлоно ва Саййид Бурҳониддин учун янги устоз-шогирдликка сабаб бўлди. Ҳол илмига доир орзу ҳавас, иштиёқ ва хоҳишни Мавлонода уйғота олган Саййид Бурҳониддин ҳазрат у билан узоқ муддат шуғулланади. Бу таълим 9 йил давом этади, 638/1241 йилда Саййид Бурҳониддин Муҳаққиқ вафот этади.⁵

Мавлоно отасининг вафотидан кейин тахминан икки йилдан сўнг Саййид Бурҳониддин ташвиқи билан зоҳирий илмлардаги кам-қўстларини тўлдириш, диний илмлардан янада мукамалроқ билимларга эга бўлиш мақсадида Ҳалаб ва Шом шаҳарларига борган.⁶ Ўша даврда бу икки шаҳар шарият илмларини ўрганиш борасида мусулмон дунёси учун марказ ҳисобланарди.

¹ Bediussaman Fuiusanfer, Mevlana Celalceddin, 22-рақамли кўрсаткич.

² Рисолаи сипоҳсолор. Тошбосма, Саҳнроғ с, 1319, с. 9.

³ Тазкираи Давлатшоҳ, 194-бет. (Балх шоирлари бўлими).

⁴ Алишер Навоий, МАТ, 17-том, Т. 2001,-бет.

⁵ Валаднома, 193-бет.

⁶ Bediussaman Furusanfer, Mevlana Celalceddin, s. 52

Халафиййа мадрасасига бориб тушган мавлоно шу ерда яшайди ва Ибн Адим (Аҳмад ибн Камолиддин Абулқосим Умар) мадрасасида таҳсил ола бошлайди. Бир муддатдан сўнг мавлоно Халабдан Шомга ўтади. Бу ерда у Шайхи Акбар номи билан танилган зот Муҳйиддин Арабий (1165-1240)ни кўрган ва суҳбатлашган. Тез орада Ибн Арабий вафот этади. Мавлоно бу шаҳарда илк бор Шамсиддин Табризий билан кўришган бўлиши мумкин.

Мавлоно Саййид Бурҳониддиндан иршод учун ижозат олган. У кундузлари мадрасада илм бериш, талабаларни ўқитиш билан машгул бўлган. “Маориф” номли асарида Саййид Бурҳониддин ўзидан кейин Шамси Табризийнинг Кўняга - Мавлоно учун келиши ҳақида ишора қилган.

1244 йилнинг 29 ноябрида Шамсиддин Муҳаммад Табризий Кўняга келади.¹ Кенг билимга, соғлом дунёқараш ва иймон эътиқодга эга бўлган Шамсиддин Табризийнинг кимлиги унинг “Мақолол” номли асарида янада аниқроқ маълум бўлади. Ибн Арабий каби ўз даврининг энг мутафаккир шайх алломаси билан ва бошқа кўплаб машҳури олам уламо ва фузалолар билан суҳбатлашган бу зот, баъзиларни фалсафага оғиб кетгани учун, баъзиларни эса шайхлик ҳавасига мубтало бўлгани учун қаттиқ танқид қилган.

Шамс Табризий Кўняда “Шакарфурушон” меҳмонхонасида турган кунлари Мавлоно билан учрашган. Афлокийнинг ёзишича, бу воқеа қуйидагичадир: “Мавлоно ипакчилар чорсусидан талаба ва шогирдлари билан ўтиб кетар экан, тўсатдан Шамс уларнинг рўпарасидан чиққан ва Мавлонога қараб савол берган:

- Эй олими замон! Ким улугроқ, Ҳазрати Муҳаммад алайҳис саломми ва ё шайх Боязид Бистомийми?

Бу саволдан хаёли бўлинган Мавлоно:

-Бу қанақа савол бўлди? Албатта, Ҳазрати Муҳаммад алайҳис салом хотамул-анбиёдирлар, Боязид ҳақида бу ерда гапириш ортиқчадир.

- Унда нега Муҳаммад алайҳис салом “Биз Сени тўлатўкис бир илм билан танимадик, ожизмиз...” дейди-ю, Боязид эса: “Мен ўзимни танзиҳ қилурман, шоним қанчалар улуг”, дейди.

Мавлоно бу саволнинг ҳайбатидан ўзидан кетиб йиқилгани, ўзига келганида Шамси Табризийнинг қўлидан тутиб, ўз

¹ Bediussaman Furusanfer, Mevlana Celaledin, s. 75.

мадрасасига қараб йўл олади, ҳужрасига олиб боради. 40 кун ҳужрасига бошқаларнинг киришига рухсат бермайди. Бу ерда Шамс 16 йил аввал ўзи эшитган бир сўзни айтади.

Шамс билан 40 кунлик хилватдан кейин Мавлоно ўз йўлини ўзгартирди. Намоз ўқиш, ваъз айтиш ўрнига самоъга берилди. Чарх урмоққа ва рақсга кўнгили берди. Най, рубоб овозига қулоқ тутди.¹

Шамс билан учрашув Мавлононинг йўлини, ҳаётини бус-бутун ўзгартирди. Мавлоно манманлик деворини парча-парча қилди, кўмди, дунёга сизмас бир ишқ ва иймон уммони ҳолида мавж уриб оқишни бошлади. Унинг бу ҳолини тушунмаган ўзлари танимаган, билмаган бир бегона дарвишдан кўра Мавлонога яқинликларини иддао қилган толиби илмлар “устозимизни биздан айирди” деб Шамсга “ўлдирамыз” деб таҳдид қилишган. Бу гап сўзлардан ранжиган Шамси Табризий вақтинчалик Қўнядан кетган. Сўнг талабаларнинг узр сўраб, қайтишини илтимос қилинганида, қайтиб келган. Аммо бу фитна қайта кўзгаб, уни безор қилгач, ортиқ чидай олмаган ва бир умрга ғойиб бўлган (ва ё ўлдирилган). Бу 645/1247 йилда рўй берган. Бадиуззамон Фирузанфор наздида Шамс Табризийнинг суҳбати ҳақида аниқ бир маълумот йўқ.

Шамсни Мавлоно узоқ вақт қидирган. Шамснинг ғойиб бўлишидан у қаттиқ қайғурган. Мавлононинг руҳи бу изтироб таъсири остида экан йўқолган Шамсни ўз қалбида топган. Мутасаввуфларда тез-тез кўринган ўзини маъшуқи билан бирга кўриш ҳолати бошланган. Шу боисдан ҳам Мавлоно баъзи ғазалларида ўз таҳаллуси ўрнига маъшуқи — Шамснинг номини зикр қилади.

1207-1273 йиллар мобайнида яшаган Мавлоно аҳли суннат ва-л-жамоат ақидасини ва ислом илмларини мукаммал билган бир ислом олими эди. Шунингдек, у юнон тили ва юнон фалсафасини ҳам жуда яхши билган, аммо бу маданият таъсирига тушмаган. Мавлоно, тан олиш керакки, Куръон таълимотини фалсафадан юқори тутган. Бунга унинг куйидаги сўзлари ҳам далилдир: “Фалсафа берадиган инкорни кўнглимдан сурдим, кўнглимга фақат Ҳақ каломига йўл бердим; кўзимни эса Юсуф (а.с.)га доир шаклларга тикдим”.²

Бу анъанавий тасаввуфий қарашлар, фикрлар, бир томондан, Мавлононинг бир комил инсон бўлиб етишишида

¹ Bediussaman Furusanfer..., s. 88.

² Mevlana, Divan.i Kebir. C.1, b.227.

муҳим рол ўйнаган бўлса, иккинчи томондан, Мавлоно учун қалб қувват оладиган, иймон баҳра топадиган ишончли манбаъ бўлиб хизмат қилган. Чунки тасаввуф аҳллари Куръон ва ҳадисларни ўз ҳол ва илму ирфонларига кўра тушунганлар, шарҳлаганлар.

Мавлоно ўз асарлари орқали мана шу тасаввуф маданиятига доир бой меросга бевосита алоқадор ўз ахлоқий, фалсафий қарашларини, фикрларини баён қилган. У фикр, фалсафа ва тасаввуф булоқлари бирлашган жойда етишгани учун ҳам исломий фикр майдонида бир даҳо шахс бўлиб намоён бўлади. У туғилиб ўтган даврда комилликка, етук инсон бўлишликка иштиёқ, завқу шавқ, орзу ҳавас бугунги кунимиздагидан кўра кучлироқ ва жиддийроқ бўлган. Мавлоно яшаган замонда инсоннинг одоб-ахлоқи, дини-диёнати, илми, насли-насаби... барча томонларига диққат қаратилган. Инсонга бўлган ҳурмат-эҳтиром Куръоний ўлчовлар ичида бўлиб, етуклик пиллапояларига устоз ва шогирдлар (яна ҳам аниқроғи пири муриди комиллар ва муридлар) шу ўлчов ва талаб, тартибга кўра ҳаракат қилганлар.

“ШАРҲИ КАЛИМОТИ БАЪЗИ АҲЛИ СУЛУК” РИСОЛАСИ ҲАҚИДА

Мазкур рисоланинг муаллифи номаълум. Муаллиф рисоланинг аввалида ўзини “Бас, бу ожиз банда айтув” деб тилга олади. Одина Эшоннинг шогирди мазкур рисоланинг дунёга келиши ҳақида ёзади: “(Ҳазрати Одина Эшон) амр қилдиларким, баъзи сулук аҳллариким, уларга ҳол ғалаба қилган вақтларида айтган сўзлари шарҳ қилинса, бу шарҳ Ҳақ толибларига ул сўзларни англашларида қулайлик туғдирган бўлур эди”. Муаллиф Одина Эшон амрига қулоқ солиб: “Мен бу амрни ерда қолдирмадим, бу иш учун менда бир истеъдод бўлмаса ҳам амр адабдан муқаддам бўлди” дейди.

Муаллиф шарҳий рисола ёзишга киришар экан, устозидан: “қайси сўз ва ибораларнинг шарҳини маъқул кўрасиз?” деб сўрайди. Одина Эшон, асосан, Жалолиддин Румийнинг тасаввуфга дахлдор шеърларини шарҳ қилишга буюради ва уларни аввало ўзи шарҳлайди. Шогирди эса уларни араб тилида баён қилади.

Асар Аллоҳ таъолога ҳамду сано билан бошланади. Сўнг Ҳақ таъолонинг яккаю ягоналиги, асмон ҳусна соҳиблиги, Унинг ҳар қандай айбу нуқсондан буткул мужаззу - пок Зот эканлиги, махлуқот ва мавжудотига бениҳоя меҳрибон ва ғамхўрлиги, Унинг ўхшаши йўқ ва асло бўлмаслиги, шериги ва ё монанди ҳам йўқлиги айтилган. Бу аҳли суннат ва-л-жамоат аризасига кўра Аллоҳ таъолонинг ҳамду саноси таърифи бўлиб, Одина Эшон ўз эътиқодий қарашларини баён қилган. Чунки ақида дурустлиги барча иш ва амаллардан олдин келадиган энг зарур илмдур.

Сўнг Пайгамбаримиз Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга, ул зотнинг авлодлари, аҳли байтлари, пок наслари ва асҳобларига салоту салом айтиб, Одина Эшон “Аллоҳ табарака ва таъоло ўз бандаларидан хоҳлаганини тавфиқи ва ҳақиқатлари билан айлайди” мазмунидаги илоҳий каломни келтиради ва бу эҳсон банда учун абадий саодат, сармадий кароматлигини айтади. Бундан хос хислатлар, фазилатлар билан берилган бир маънавий илм малакаси ҳосил бўлади. Бу илм билан киши азмий ҳақиқатларни ўз вужудида кашф қилади, дейди.

Рисоладаги биринчи шарҳ “Маснавий”даги қуйидаги байтга бағишланган:

Дай бар сари зиллаи гур ғорат кардам.

(Кеча гўр бошида ғорат қилдим.)

Бу сўз солик бир мақомдан бошқа мақомга стганда, кўчганда айтилган, дейди муаллиф. Маълумки, тасаввуф истилоҳида “Мақом, мартаба” калималари бу йўлнинг толиби ҳол мартабасини топганидан кейин, аста-секин комилликка қадам қўйганида ишлатиладиган сўзлардир. “Ҳол аҳли” деган ибора ҳам мана шундай пайдо бўлган. Баъзан ҳол аҳли ва маъно аҳли иборалари бир хил маънода қўлланилади.

Ҳақ ризоси талабида риёзатга бел боғлаб, сайру сулук йўлини ихтиёр қилган инсон (бу инсон, албатта, мўъмин бўлиш билан бирга бир комил устозга мурид, шогирд бўлмоғи шарт) ўз нафсини тарбиялашга ҳаракат қилади. “Нафсни тарбия қилмоқнинг жуда кўп усуллари бор, — деб ёзади проф. Маҳмуд Ассад Жўшон “Нафс тарбияси” китобида, — бу аввало кам гапириш, кам еб-ичиш ва кам ухлаш билан бўлади. Тасаввуф илми истилоҳида бу “”қиллати калом”, “қиллати таом” ва “қиллати маном” деб номланади. Мурид мана шу уч

нарасага риюя қилса, ўз нафсини кўниктира олса ва бўйсундира олса, унинг шаҳват ва орзу-ҳавасга ҳарис бўлган нафсининг кучи қирқилади. Энди нафс ақлга ва руҳга зўравонлик қилолмайди. Бу эса ўз-ўзидан руҳнинг камол топиши, қалбнинг нурланиши учун замин тайёр бўлганлигига далолат қилади. Ибодатлар ва зикрлар учун муридда кучли иштиёқ пайдо бўлади. У ўз ибодат ва зикру тасбеҳларни адо қилишга киришар экан, ҳеч қандай оғирлик ҳис қилмайди”.

Демак, бундан маълум бўладики, одам боласи учун энг катта тўсиқ бошқалар эмас, балки унинг ичидаги ўз нафси экан.

Тасаввуфий манбаларда нафснинг бир неча мартабалари борлиги айтилган. Булардан нафси аммора — ўз соҳибига фақат бемаъни орзу ҳавасларни, гуноҳ ишларни қилишга ундовчи нафс; нафси лаввома — амморалиқдан кутулиб бир оз тарбияланган, аммо тарбияси чала, ярим қолгани учун ҳам амморалиққа тез қайтиши мумкин бўлган, шу билан бирга ўз эгасини “нега бу ёмонликни қилдим-а?” деб афсус-надомат қилдирадиган нафс. Бу мақомда инсон гоҳ нафси кўлида асир, гоҳ ақл, қалб ва руҳининг поклиги ғамида бўлади. Кейин эса нафси мутмаинна (хотиржам нафс), нафси розия, нафси марзия каби нафс мартабалари келади. Одина Эшон ҳам солиқ, яъни Ҳақ ризосини кўзлаган содиқ мурид бир мақомдан иккинчи мақомга ҳолга ўтганда “Кеча гўр бошида ғорат қилдим” дея айтмоқда, дея юқоридаги байтни шарҳлаган. Бу ерда “дей”дан солиқнинг ўтган умри, вақтига киноя, ишора қилинмоқда, дейди. “Гўр” сўзи эса “қабр” маъносида бўлиб, солиқнинг Ҳаққа юзланишларидан бир киноядир. Яъни, Ҳақ толиби бир ҳадиси шарифда айтилганидек, “ўлмай туриб ўлади”. Яна ҳам аниқроғи, унинг нафси ўлади. “Қабр боши” эса буткул вужуддан узилганликка ишорадир, дейди. Муаллиф буни қуйидаги мисол билан қиёслайди: “Бир киши уйдан чиқди ва уй олдида - остонада ўтирди. Бу одам уйдан чиқди, лекин уй остонасида ўтирибди, тамоман чиққани йўқ. Ҳақ йўлчиси ҳам мана шундоқ, ўз вужудидан чиқади, лекин буткул ундан ажралмайди”. Бу ерда инсоннинг шаклдан маънога юзлангани айтилимоқда. Зоҳир аҳли кўпроқ ташқи қиёфа ва нафс орзу ҳавасларига бош қоронғу бўладилар. Эрта тонгдан қоронғу кечгача ва яна тонггача нафсга елиб-тирилиб хизматда бўладилар. Лекин, маъно аҳли озга

қаноат қиладилар, маънавиятга катта эътибор берадилар. Шу ўринда айтиш лозимки, Мавлоно Жалолиддин Румий “Маснавий”да зоҳир кўзни юмсанг, ботин — қалб кўзинг очилгай, деган маънода, кўзни юмгил, кўзга айлансин кўнгил деб, маъно аҳлидан бўлмоққа чақиради. Шунингдек, агар сен моддий луқмадан юз ўгирсанг, маънавий луқма тортиқ қилинади, дейди. Давомли ва доимий юммоққа тушкун бўлмоқ одам учун хорлик келтиришига урғу берган Мавлоно буни “зиллат” дейди. Одина Эшон “зиллат”ни “емоқнинг доимийлиги” деб шарҳлайди. Лаззатли еб-ичишга ружу қўйган инсон аниқки, хорлик ва ҳайвонлик мартабасига тушганини билмай қолади, маънан ўлади ва ҳайвондан ҳеч фарқи қолмайди.

“Зиллат”нинг бошқа бир маъноси, — дейди Одина Эшон ўз муридига, — инсон “Парвардигорнинг азамати ила сифатларининг тажаллийсидан” бебаҳра бўлиши ҳамдир. Фаридуддин Аттор ўзининг машҳур “Тазкират ул-авлиё” номли асари муқаддимасида Ҳақ таъолонинг банда қалбига бир кеча-кундузда уч юз олтмиш бор назар қилишини айтган. Бу раҳмат тажаллийларидан файзиёб бўлиш, насиба ола билмоқ учун одам боласи ҳол аҳли бўлиши шарт, акс ҳолда нафси қўлида асир ва забун, ҳайвоний мартабада қолиб кетади. Бу эса илк яратилганида фаришталар таъзимига сазовор бўлган, “аҳсани тақвим” таърифи берилган одам боласига ҳаддан зиёд хорликдир.

“Вужуддан” “қабр” сўзи билан киноя қилинди, чунки ундаги руҳ шунга ўхшар”, дейди муаллиф. Демак, маълум бўладики, вужуд руҳга гилоф, бир қабр экан. Вужуддан руҳнинг бир кун чиқмоғи аниқ бўлганидек, қабрдан ҳам вужуднинг қайта тирилиб чиқмоғи ҳам аниқ, деган икки тарафлама мантиқли бир хулоса ҳам англашлик мумкин.

Одина Эшоннинг шогирди шарҳлаган иккинчи байт куйидагича:

Ҳийн, ки Исрофили вақтанд авлиё,

Мурдаро зи - шон ҳаёт асту намо.

яъни, Огоҳ бўлки, авлиёлар ўз вақтининг Исрофилларидир. Улар ўлик (қалб)ларга ҳаёт ва равнақ бағишловчидирлар.

Бу байтда “уламолар пайғамбарларнинг ворисларидир” мазмунидаги ҳадиси шарифга ишора қилинган. Шунингдек, уламолар ҳам иккига бўлинишлари, бири зоҳир уламолари

бўлиб, булар Ҳақ таъолонинг Ер аҳли учун ҳужжат ва далил эканликлари, ботин уламолари эса пайғамбарларнинг ҳақиқий ворислари эканликлари, бу қисм ҳам зоҳир илми билан, ҳам ладуний илм билан зийнатли бандалар эканликлари, билганларига қатъий амал қилганлари учун ҳам сўзлари ғоят таъсирчан бўлиши ҳақида ҳадиси шарифларда хабар берилган. Мавлоно юқоридаги байтида мана шу иккинчи қисм уламолар — авлиё зотларни таърифлаб, улар ўз вақтларининг Исрофилларидир, дейди. Худди Исрофил фаришта Сурга пуфлаб, жонсиз бўлган, ўлган барча маҳлуқотни қайта тирилтирмоққа сабаб бўлгани каби, авлиёлар ҳам қалби ўлик, ғофилларни ғафлат уйқусидан уйғотадилар, ўлган қалбларни Ҳақ зикри, шукри билан зийнатлаб, ҳаёт ва равнақлик бағишлайдилар.

Лаззат ҳам икки хил бўлади, бири моддий бўлса, иккинчиси руҳоний, маънавий. Дунё аҳлининг кўпчилиги фақат моддий лаззатга иштиёқманд бўладилар. Хос бандалар эса моддий лаззатга ҳарис нафсни енга олганликлари учун ҳам моддий лаззатга эътибор бермайдилар, кўнгил бермайдилар. Шу сабаб уларга маънавий лаззатлар эшиги кенг очилади. Натижада улар тоат-ибодат, риёзатлардан маънавий лаззат оладилар. Қалб ва руҳ қувват топгач, кишида ажиб ҳол пайдо бўлади. Маъно оламидаги ажойибот ва ғаройибот юз кўрсатади. Ҳақнинг кароматлари, эҳсонлари пайдарпай ёғиб туради.

“Бу лаззатлар, яъни маънавий лаззатлар Парвардигор таъолонинг сифатлари бўлиб, аввало пайғамбаримиз Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган, дейди муаллиф, кейин хулофои рошидинларга, сўнг эса саҳобаи киромларга — разийаллоҳу таъоло алайҳим ажмаъин, сўнг эса улардан кейингиларнинг комилларига, сўнгра то бизнинг замонамизгача бўлган муҳтарам зотларгаким, уларга бу нисбат Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга тобеъликлари нисбатига қараб бўлгай”.

Бу ерда муаллиф Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг унутилган муборак суннатларини қайта тирилтирмоқликнинг нақадар муҳимлигига урғу бермоқда. Чунки суннат ўрнини бидъат ва хурофот эгалласа фитна ва фасод ишлар кенг ёйилади. Шу боис барча тариқатларда, айниқса, нақшбандийликда суннатга аҳамият ғоят муҳим саналган. Хожাগонлар тариқининг

серҳалқаси бўлган Хожа Абдулҳолиқ Гиждувоний ўз ҳаёти ва фаолияти давомида Мовароуннаҳрда бидъатнинг илдизини қурутиб, суннатни қайта тирилтириш йўлида беҳад кўп куч-ғайрат сарф қилганлиги нақл қилинган. Бу анъана бу зотдан кейинги тариқат пирлари учун неча бир дастур ва қатъий қоида тусини олганлиги маълум бўлади.

Кейинги байт қуйидагича изоҳланади:

**Раг-раг аст ин оби ширин оби шур,
Дар халойиқ меравад то нафхи сур.
Некувонро ҳаст мерос 3-он хушоб,
Онча мерос аст авраси ал-Китоб.**

Яъни:

Бу шер ва ширин сув доимий оқиб,
То сур чалингунча халойиқ ичида юради.

Яхшиларга бу сувдан мерос етади,

Бу мерос бўлган нарсаларни эса Китоб, яъни

Қуръони Карим мерос қилган.

Биз юқорида уламолар пайғамбарларнинг ворислари эканлиги ҳақида гапириб ўтдик. Бу байт шарҳида Одина Эшоннинг шоғирди ўша ҳадисни келтиради ва “уламолар” сўзи “зоҳир уламолар” ва “ботин уламоларидир” дейилибдур, дейди. Лекин “ботин уламози” афзал бўлур “зоҳир уламолар”га қараганда, деб урғу беради. Чунки ҳадиси шарифларда “ботин уламоларнинг илми асл фойдалиқ илмдур” дейилган.

Ривоят қилиндики, Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: “Илм иккидур: қалбдаги илм, мана шу илм фойдалиқ илмдир. Тилдаги илм эса Аллоҳ таъолонинг (ер юзидаги) Одам болаларига хужжатдир”. Бу ерда биз ладуний ва ҳол илмининг таърифи ҳамда шариятга доир илмларнинг қисқача, мукамал таърифини кўрамиз. Муаллиф илм ҳақида яна қуйидаги муҳим гапни айтади: “Афзал илм бу ҳол илмидир. Ва афзал амал ҳолни муҳофаза қила олмақдир”. Маълум бўладики, Ҳақ толиби бўлган солиқлар аввало ҳол илмидан бохабар бўлишлари, агар бу давлат насиб қилиб қолса, унга асло бепарво бўлмастиклари лозим экан. Албатта, муаллиф ўз ҳаётини тажрибасидан, узоқ ўқиб-ўрганганларининг бир хулосаси сифатида бу ерда ўз шоғирдларига панду насиҳат қилаётганига амин бўламиз.

Илм агар бар дил занад норе бувад,

Илм агар бар тан занад боре бувад.

яъни, илм юракка кирса, қалбдан жой олса олов бўлади, илм баданга урса юк бўлади, байтини муаллиф Қуръони Каримнинг “Жумъа” сураси 5-ояти билан шарҳлайди. Бу оятда Ҳақ таъоло қуйидаги мазмунда марҳамат қилган: “Таврот юклатилган (берилган), сўнгра уни кўтара олмаган (унга амал қилмаган) кимсаларнинг мисоли худди китобларни кўтариб кетаётган эшакка ўхшайди. Аллоҳнинг оятларини инкор этган қавмнинг мисоли нақадар ёмондир. Аллоҳ золимлар қавмини ҳидоят этмас”.

Бу ерда “Маснавий” байти Қуръони Карим ояти билан шарҳланмоқда: илмдан мақсад уни ўргангач, унга амал қилмоқликдир, акс ҳолда киши бир улов, яна ҳам аниқроғи устида юки бору ундан беҳабар бир ҳайвон ҳолига тушиб қолади.

“Маснавийи маънавий”нинг ориф зотлар ва тариқат арбоблари томонидан “Форсий Қуръон” деб таърифланганини ёдга олсак, маълум бўладики, Мавлоно Жалолоддин Румий асарида Қуръони Карим оятларига кўп бор ишора қилинади. Айни чоғда “Маснавий” байтларининг калити Қуръони Карим оятларидир.

Рисолани ўқиш давомида биз Одина Эшоннинг моҳир маснавийшунос олим сифатида бу услубдан ҳам яхшигина хабардор зот бўлганлигига амин бўламиз.

Рисолада “Тафсири Ҳусайн Воиз Кошифий”, “Мутаввилот”, “Абёти Ҳаким Санойи” каби манбалар номи ҳам керакли ўринларда зикр қилинган. Баъзи байтларнинг шарҳида тафсир китоблардан фойдаланган бўлса, баъзиси Ҳаким Санойининг байтлари билан изоҳланганини кўрамыз. Буларнинг барчаси рисола муаллифининг кўпроқ тасаввуфий манбалар билан бир қаторда сулук арбоби бўлган шахсларнинг мўътабар китобларидан олинган сўзлар билан ўз фикрини маъноли баён қилиш услубига эга эканлиги маълум бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бу рисолада кўпроқ Мавлоно Жалолоддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асарида ҳамма ҳам ўқиб тушунаввермайдиган байтлар, айниқса, Ҳақ толиблари ва соликларнинг жазба ҳолида (яъни, Илоҳий файзга мушарраф бўлган дақиқаларда) айтган сўзлари шарҳлаб берилган. “Уламоий ботин”, “илми ҳол”, “ботиний гусл”, “ваҳдоният шароби”, “тажаллиёти Ҳақ таъоло” ва бошқа мана шу каби сўзлар тасаввуфий истилоҳга

оид сўзлар бўлиб, буларни фақат шу соҳа сирларини ўқиб ўрганган ёки билган кишиларгина шарҳлаб бера олганлар.

Рисола билан танишар эканмиз, қуйидаги хусусиятларга амин бўламиз:

Аввало, муаллиф форсий ва арабий тилларни пухта билган зог бўлганлиги, “Маснавийи маънавий” байтларини баъзан форсий ва арабий тил хусусиятларидан келиб чиқиб шарҳласа, баъзан оят ва ҳадислар билан шарҳлайди. Бу ерда биз байтни байт билан шарҳлаш услубини ҳам кўрамиз (Ҳаким Санойи байти).

Рисола охирида урғу берилган энг муҳим нарса эса аҳли суннат ва-л-жамоат эътиқоди масалаларидан яхши бохабар бўлиш лозимлиги масаласидир. Фикрни тўғри баён қилиш, сўз ва ибораларни тўғри англаб, шарҳлашда бу бирдан бир зарур чора ҳисобланади. Эътиқодий масалалар кишилар онгига, фикр ва тушунчаларига асло зарар бермаслиги, уларни бирдамликка, ҳамжиҳатликка чорлаши даркор. Фикр отига қамчи уриб бемаъни, хато таъвил қилишга берилиш кишининг ўзи учунгина эмас, бошқалар учун хатарлидир. Одина Эшон фикрича, киши тасаввуфий калималар ҳақида гапиришни хоҳласа, уни аҳли суннат ва-л-жамоат эътиқоди асосида гапиряши лозим, ўзича билимдонлик қилиб гапирмаслиги керак. Зотан, бугунги кунимизнинг энг муҳим муамоларидан бири ҳам худди мана шулар.

Шундай қилиб биз Одина Эшон шогирди ёзган рисоланнинг мазмуни билан танишиб чиқдик. Энди эса мазкур рисоланнинг араб тилидан ўзбек тилига қилинган таржимаси билан танишамиз.

“ШАРҲИ КАЛИМОТИ БАЪЗИ АҲЛИ СУЛУК” РИСОЛАСИНИНГ ТАРЖИМАСИ

Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан

Шаъни олий Аллоҳу таъолога ҳамду санолар бўлсин. Ул Аллоҳ Бориъдир (яъни, ҳар қандай айбу нуқсондан буткул муназаҳ, покдир),¹ Унинг ҳужжат ва далиллари ҳам очиқ-равшан, рост ва ошкордир. Унинг ҳукми ғолибдир (яъни, ҳукмронлик ва ҳукм фақатгина Унга оид). Бу дунёда неъматлари

¹ Қавс ичидаги сўзлар таржимонларники.

барчага хос (яъни, ҳар жонли, ҳар кимсага хоҳлаганича ризқ-рӯз улашур), эҳсонидан ҳамма баҳраманддир. Унинг Зоти яккаю ягона бўлиб, Унинг ҳеч ўхшаши йўқ ва бўлиши ҳам асло мумкин эмас. Ул Аллоҳ Воҳид — Биру Бор Зотдирки, сифатларида Унга тенг бўладиган, шерик бўладиган ва ё мисли-монанди асло бўлган эмас ва бўлмас. У ягона улуг Зотдир. Унинг камол (етук) сифатларга эга эканлиги Унинг яккаю ягоналигига далолат қилади. Оятлари (борлиқ ва ундаги аломатлар) ҳам Унинг ягоналигига далолат қилади. Ҳар бири бениҳоя гўзал, ажиб санъат намунаси бўлган яратган нарсалари ҳам Унинг Парвардигорлигига шоҳидлик бериб турур. Ул Аллоҳ Ислом ва мусулмонларга нусрат (ғалаба) берди, Ҳақни ва Ҳақ динни зоҳир қилди. Уни инкор қилганларни эса тубан ва ҳақир қилди. Аллоҳнинг сўзи (каломи, ҳукми, хоҳиш иродаси) олийдир. Аллоҳ азиз ва ҳаким (ҳикмат эгаси)дир.

Ва У сиротал мустақим — Ҳақ ва тўғри йўлга ҳидоят қилувчидир.

Битмас-туганмас салоту саломлар, таҳиййотлар бўлсин пайгамбарларнинг саййиди, расулларнинг пешвоси, Ҳақ таъолонинг маҳбуб пайгамбари, гуноҳқорларнинг шафоатчиси Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламга ва ул зотнинг пок аҳли, болалари, насллари, рошидин халифалари ва барча асҳоби киромларига бўлсин (Омин).

Бас, (камина) ожиз банда айтур: “Аллоҳ таборака ва таъоло марҳамат қилиб айтадики: “Аллоҳ ўз бандаларидан хоҳлаганини тавфиқи ва ҳақиқатлари билан сийлагай ва Унинг бу хоҳишини тўсгувчи бўлмас. Бу эҳсон ул банда учун абадий саодат, сармадий кароматдирки, у етук сифатларни ўзида тўплагай, унга хос хислатлар, фазилатлар билан безангай, бир маънавий илм малакаси ҳосил қилгай ва бу илм билан банда ақлий (етуклик ила) (улуг) ҳақиқатларни ўз вужуди(га берилган илҳом, куч-қувват) билан кашф қилгай. Бу Ҳақ таъоло рози бўлган бир йўлдирки, тариқат йўлчиси ҳақиқат дарёсига етишур ва унда фарқ бўлур. (Бу фарқ бўлиш абадий саодатнинг дебочаси бўлур).

Ўз замонининг афзали ва комил машойихларидан, муҳаққиқлар сардори, Ҳақ толибларининг қўлидан тутувчи, носир ул-ислом ва-л-муслимин, солиҳлар ва бахтиёрларнинг паноҳи, шариати Исломийа туғини маҳкам тутиб, баланд кўтарувчи, яъни шайхимиз ва хожамиз Саййид Одина

Муҳаммад ибн Мустафо ал-Алоъ Хоразмий ал-Ҳазораспий ат-Туморхосий — Аллоҳ таъоло саломатликларини доимий қилсин ва бу зот орқали бизга ҳам ўз жонларини лутф этсин ҳамда бу зотга авло бўлган абадий охират хайрларини ҳам эҳсон қилсин. (Омин). Ҳақиқатан, Аллоҳ қандай ҳам гўзал Парвардигор ва қандай ҳам гўзал мададкордир.

Шундан сўнг, (Ҳазрати Одина Эшон) Ҳақ таъоло сирларини муқаддас қилсин, амр қилдиларким, баъзи сулук аҳлларининг ҳол ғалаба қилган вақтларда айтган сўзлари шарҳ қилинса, бу шарҳ Ҳақ толибларига ул сўзларни англашлари учун бир қулайлик туғдирган бўлур эди. Ва ул ериндаги кашфнинг очилишига сабаб бўлар эди. Ва бу шарҳ мухтасаргина бўлиб, сулукка доир фазилатларни ўз ичига олса ва толибни мақсудига етишида ёрдамчи бўлса.

Бас, мен бу амрни ерда қолдирмадим, агарчи менда бу иш ва соҳа учун бир истезод бўлмаса ҳам ва бу амрга бир салоҳиятим бўлмаса ҳам ва одобга тўғри келмаса ҳам (бу ишга киришдим). Чунки бу ўринда амр одобдан муқаддам бўлди (яъни, улуғ зотлар бир ишга амр этсалар, дарҳол бажариш даркор). Одоб сақлаб, амрга парво қилмаслик яхши бўлмас.

Бу шарҳда киришар эканман, бу азиздан сўрадимки: “Қайси сўз (иборалар)нинг изоҳ ва шарҳини маъқул кўрасиз? Сиз айтсангиз, шунга кўра ҳаракат қилай”.

Бу азиздан билмаганларимни таълим олдим, ўргандим. Идрок қилолмаганимни англадим. Албатта, Аллоҳ энг тўғриси билгувчи доно Зотдир. Байт:

Дай бар сари зиллаи гур ғорат кардам.

(Кеча гўр бошида ғорат қилдим).

“Дай” ўтган замон маъносига далолат қилади. Бу ўринда солиқнинг мозийси (ўтган вақти, умри)га киноя бор. Яъни, айтди: “Бу сўз бир мақомдан бошқа мақомга ўтганда, кўчганда айтилган”. “Гўр” “қабр” маъносида бўлиб, солиқнинг вужуди (юзланишлари, кўринишлари)дан бир киноядир. Ва “қабр боши” эса бил-куллийа (буткул) вужуддан узилганликка ишорадир. Ва буни шунга ўхшатса бўлади: бир киши уйдан чиқди ва уй олдида ўтирди. Уйдан чиқди, лекин яна уйи бўсағасида ўтирибди, тамоман чиққани йўқ. Бунга ҳам худди шундоқ дейилади: Солиқ (Ҳақ йўлчиси) ўз вужудидан чиқди, лекин билкуллийа ундан ажралгани йўқ. Ва “зиллат” “емоқнинг доимийлиги” маъносида. Бу ерда ҳам

Парвардигорнинг азамати ила сифатларининг тажаллийсидан киноя бор. Ва ҳосили маъно будир: солик вужуддан би-л-куллийа узилишдан олдин унга Парвардигор таборака ва таъолонинг сифатлари тажаллий этди. Вужуддан “қабр” сўзи билан киноя қилинди, чунки ундаги руҳ шунга ўхшар.

Бу ҳақда Ҳазрати Мавлоно Жалолиддин Румий қуддиса сирруҳу айтур: Байт:

Ҳийн, ки Исрофили вақтанд авлиё,

Мурдаро зи-шон ҳаёт асту намо.

(Огоҳ бўлки, авлиёлар ўз вақтининг Исрофилларидир,
Улар ўликларга ҳаёт ва равнақ бағишловчидурлар)

Бу ерда лаззатлар билан нисбат бериб ўхшатиш қилинди, чунки Парвардигор таъолонинг сифатлари аввало пайгамбаримиз Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламга, сўнг хулафои рошидинларга, сўнг эса саҳобаи киромларга — разийаллоҳу таъоло алайҳим ажмаин, сўнг эса улардан кейингиларнинг комилларига, сўнгра то бизнинг асримизгача бўлган муҳтарам зотларга етдиким, уларга бу нисбат Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламга тобеликларига қараб бўлгай.

Мавлоно Жалолиддин Румий қуддиса сирруҳу айтурлар:

Раг-раг аст ин оби ширин оби шур,

Дар халойиқ меравад то нафхи сур.

Некувонро ҳаст мерос з-он хуш об,

Онча мерос аст аврасн ал - Китоб.

(Бу шўр ва ширин сув доимий оқиб,

То Сур чалингунча халойиқ ичида юради.

Яхшиларга бу сувдан мерос етади,

Бу мерос бўлган нарсаларни эса Китоб,

(яъни Куръон) мерос қилган.

Ва ҳадисда айтилибдурки: “Уламолар пайгамбарларнинг ворисларидирлар”. (Бу ерда “уламолар” сўзи “зоҳир уламолар ва ботин уламолар”дир, дейилди. Лекин “ботин уламоси” “зоҳир уламолар”га қараганда афзалдирлар. Чунки ҳадисда “уларнинг илми асл фойдали илмдур” дейилди. Ривоят қилиндики, Пайгамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: “Илм иккидур: қалбдаги илм, мана шу илм фойдалиқ илмдир. Тилдаги илм эса, Аллоҳ таъолонинг (ер

юзидаги) Одам болаларига ҳужжатидаур”. Шунингдек, айтдилар: “Афзал илм бу ҳол илмидур. Ва афзал амал ҳолни муҳофаза қила олмақдир”.

Ҳазрати Мавлоно Румий қуддиса сирруҳу бу ҳақда айтадилар:

Илм агар бар дил занад норе бувад,

Илм агар бар тан занад боре бувад.

(Илм юракка кирса олов бўлади,

Илм баданга урса юк бўлади).

Таврот юклатилган (берилган), сўнгра уни кўтара олмаган (унга амал қилмаган) кимсаларнинг мисоли худди китобларни кўтариб кетаётган эшакка ўхшайди. Аллоҳнинг оятларини инкор этган қавмнинг мисоли нақадар ёмондир. Аллоҳ золимлар қавмини ҳидоят этмас (“Жумъа” сураси, 5-оят).

Иккинчи мисра, байт:

Мар покониру жунуб зиёрат кардам.

(Покларни жунуб ҳолда зиёрат қилдим).

Бу ерда “поклар” сўзидан, валлоҳу аълам, тажаллий нисбати ва солик вужудининг жанобат (ювуқсизлик) ҳолатидир. Чунки жанобат бандаларни зоҳирий намоздан манъ этади, вужуд эса соликни Ҳаққа етказувчи ботиний намоздан қайтаради. Бунга Мавлавий Жалолиддин (Румий)нинг, Аллоҳ унинг сирини муқаддас қилсин, қуйидаги шеърлари гувоҳдир:

То зи чунй фусл н-орий ту тамом,

Ҳин з-ин Мусҳаф маниҳ каф, эй фулом...

(Сен чунликдан тўлиқ фусл қилиб қутилмасанг,

Эй фулом, қўлингга Мусҳафни олма)...

Хулоса шуки, Аллоҳ таборак ва таъолонинг сифатлари соликни вужудидан тўлиқ кетмасдан аввал ўзига жалб этади.

Учинчи мисра, байт:

Каффорати у он, ки хурдам рамазон.

(Унинг каффорати учун рўзани едим).

Яъни, рамазон рўзасини едим. Ва бу ваҳдоният шаробининг касасига ишорадир. Бунинг далили шуки, рўза рўзадорни зоҳирий (ташқи) гуноҳлардан поклайди, (ваҳдоният шароби) ботиний (ички) гуноҳлардан тозалайди, (ботин эса) соликнинг вужудидир. Чунончи, айтадилар: “Вужудинг гуноҳдир, бироқ у рафас (ифлослик) билан қиёс қилинмайди”. Ва айтадилар: “Рўза ҳам Аллоҳу таъолодан ва ваҳдоният шароби ҳам Аллоҳу таъолодан”. Чунончи,

Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳадисларида айтдиларки, бу узун ҳадисдир. Чунончи, Аллоҳу таъоло айтди: “Рўза мен учундир ва унинг учун ўзим мукофот берурман”.

Айн ул-ғуззот бўйича, Аллоҳ сирини муқаллас қилсин, рўза шариятда ейишни ва ичишни тарк этишдир. Ҳақиқатда эса Аллоҳ ҳузуридаги ейиш-ичишга ишорат бўлиб, Аллоҳ ҳузуридаги таом ва шаробга (келсак), шароб ҳақида: “Уларнинг Парвардигори уларга тоза шароб ичиради” дейилади. Ва ҳақиқатан давомли рўзанинг сирри ирфон аҳлига маълумдир. Бу Мавлоно Ҳусайн, Аллоҳ унга раҳматини сочсин, “Тафсир”ларида шундайдир. Бу калималардан ҳосил бўладиган маъно шуки, солиқнинг ваҳдоният шаробидан ичиши солиқнинг вужуди ҳамда бошқа гина, ҳасад, адоват ва шунга ўхшаш ёқимсиз маънавий хулқлардан иборат ботиний гуноҳларга каффоратдир.

Тўртинчи мисра:

Дар ийд намоз бетаҳорат кардам.

(Ийдда намозни таҳоратсиз ўқидим.)

Ийд (ҳайит)дан мурод сурур (шодлик)дир. Бу ерда тажаллиётга ишора бўлиб, бунда оддий сурур эмас, балки тўлиқ ва мукамал зоҳирий сурур.

Бунга фозил ва ҳаким Ас-Саной раҳматуллоҳнинг сўзлари гувоҳ бўлади:

Ошиқон дар дами ду ийд кунанд,

Анкабутанд магас ҳадид кунанд.

(Ошиқлар бир нафасда икки ийд қиладилар,

Ўргимчақлар пашшани қиймалайдилар.)

Намоздан мақсад Ҳаққа етишиш ва Аллоҳдан ўзга нарсалардан узоқ бўлишдир. Чунончи, машойихлар (уларга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин) айтадиларки, таҳорат бу (ғайридан) ажралишдир, намоз агар (ғайридан) ажратувчи бўлмаса, у (Ҳаққа) етказувчи эмас, яъни Ҳақ таъолодан ўзга нарсалардан қутқариб, Ҳаққа етказувчи бўлмайди. Чунончи, мазкур Мавлавий (Румий) айтади:

Кардам аз ҳайрат сужуд пеши у,

Гефт бесожид сужуди хуш биёр.

Оҳ, бесожид сужуди чун бувад,

Гефт бечун бошаду бехори хор.

(Ҳайратдан унинг ҳузурида сажда қилдим,

У, сажда қилувчисиз ёқимли сажда қил, деди.

Эвоҳ, сажда қилувчисиз сажда қандай бўлади?
Айтди, ўхшашсиз бўлади ҳамда қийинчиликсиз
бўлади).

Бу мажзуб (жазаба ҳолатидаги) соликнинг аҳволига мувофиқдир. Чунки у аввало Аллоҳдан ўзга нарсалардан бутунлай ажралади, шундан сўнг Ҳақ таъолога етишади. Шунинг учун ҳам, мазкур байтларнинг соҳиби “Ийда намозни таҳоратсиз ўқидим” дейди, яъни Аллоҳдан ўзга нарсалардан бутунлай қутилгач, Ҳаққа етишдим, демақдир. Ва бу мартабаларнинг аълоси, мақсадларнинг олийси ва Аллоҳга етишишнинг улуғ даражасидир.

Ва баъзи сулук аҳли ўзларида ҳол ғалаба қилган вақтда айтадилар. Байт:

Ҳар лаҳза маро тоза Худойи дигар аст.

(Ҳар лаҳза менга янги Худодир),

яъни, ҳар лаҳза менга янги тажаллиётлар зуҳур қилади, ҳар қачон у тўхтаб қолса, бошқа зуҳур қилаверади. Демақ, солик учун Аллоҳнинг сифатларидан бўлган бир сифат Аллоҳ хоҳлаган ҳар вақтда кашф бўлаверади ва нур жилва қилаверади. Сўнг бу нур пинҳон бўлади, кейин эса Аллоҳу таъоло сифатларидан бўлган бошқа бир сифатнинг нури жило қилади, сўнг яна Аллоҳ хоҳлаганига қадар давом этади. Айтилсаки, бу сўздан Аллоҳу таъолонинг сифати ўзгаради ва бир ҳолдан иккинчи ҳолга айланди деб тушуниш қатъий ботил фикрдир, чунки Аллоҳу таъолонинг сифатлари қадимийдир, унга ўзгариш, бир ҳолдан иккинчи ҳолга айланиш ва янги пайдо бўлиш йўл топмайди ва бу юз бермайдиган ишлардандир. Пинҳон бўлиш ва яна жилваланиш солик учун қиёсий ҳолдир, бунинг маъноси албатта солик учун Аллоҳу таъоло сифатларидан бир сифатнинг нури пинҳон бўлади ва бошқа сифатининг нури тажаддий (жилва) қилади. Бу эса биринчи сифати ўз аслини йўқотади ва ўзгаради, янги солик учун бир сифат пайдо бўлади, деганини билдирмайди. Балки бу сифат Аллоҳнинг зоти билан абадий боқий ва барқарордир, унга нуқсон ва завол йўл топмайди. Ва бунинг таҳқиқи эътиқодот ҳақидаги китобларда зикр қилинган, уни билиш истаги бўлса “Мутаввилот” китобига қаралсин.

Биринчи мисра:

Безорам аз он кўҳна Худойи, ки ту дорий.

(Сен эга бўлган ўша эски Худодан безорман).

яъни, мен сенинг ботил Илоҳингдан безорманки, у сенинг ҳавонг (нафсинг) бўлиб, сен уни ўзингга Илоҳ қилиб олгансан ва бу ҳавога тобей бўлиб олгансан ва Илоҳ деб номлагансан. Чунки ҳою-ҳавога тобей киши учун ҳаво (нафс) Илоҳдир. Чунончи, “Танзийл”да келади: “Кўрдингизми, эй Ҳабибим, ўз нафсини Илоҳ қилиб олган кишини?” Кимки бу калима ҳақида гапиришни хоҳласа уни мазкур таъвилот (тушунтириш) асосида гапириши лозим, ўзича билимдонлик қилиб гапирмаслиги керак, бироқ бунинг маъноларини чуқур ўргангач, (гапиришга) руҳсат бордир, яна ҳам тўғриси яна Аллоҳу таъоло билувчироқдир. Сўз тугади.

“ РИСОЛАИ ОДИНА ЭШОН ” АСАРИ ҲАҚИДА

“Рисолаи Одина Эшон” (“Одина Эшоннинг рисоласи”) деган шартли ном билан аталган бу рисола шарият ва тариқатнинг амал қилиниши зарур бўлган масалаларини ўз ичига олади. Рисола форс тилида ёзилган бўлиб, унинг ягона нусхаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида сақланмоқда. У 1801 йилда Аллоқули ибн Мулла Даргоҳқули томонидан кўчирилган.¹

Рисолада Одина Эшон тариқат аҳли амал қилиши зарур бўлган одобларни баён қилади. У ўз фикрини мустаҳкамлаш учун аввало оят ва ҳадисларга мурожаат қилади, сўнг эса албатта Жалолиддин Румий (вафоти 672/1279 й.)нинг маснавийларига мурожаат қилади. Рисоланинг аввалида Одина Эшоннинг ёзишича, иймон ва эътиқод ва уларнинг ҳукмлари ҳақида “аҳли ислом китобларида” кўплаб маълумотлар ёзилган. Бироқ бундай ҳукмларда бошқа бир мажозий маънолар ҳам мавжудки, буни аҳли тақлидлар билмайдилар ва бу маънолар уларнинг назаридан пинҳондир.

Одина Эшон ўз фикрини исботлаш учун Расул алайҳис саломнинг “Илм иккидур: биринчиси қалб илми ва бу илм фойдали илмдур. Ва тилдаги илм, бу илм Одам фарзанди устидан Аллоҳнинг ҳужжати дур” деган ҳадисини келтиради. Бу фикрни янада мустаҳкамлаш учун Румийнинг “Маснавийи маънавий” китобидан қуйидаги шеърни келтиради:

¹ ЎзР ФА Шарқ қўлёзмалари мажмуаси (СВР), 4-жилд, №3377. Тошкент “Фан”, 1957 й.

**Илм агар бар дил занад ёре бувад,
Илм агар бар тан занад море бувад.
Гар ба дил хонй сабақ гири зи Ҳақ,
В-ар ба гил хонй сийаҳ кардй варақ.**
(Илм кўнгилдан жой олса, фойда берувчи бўлади,
Илм агар бадандан жой олса, илондек бўлади.
Илмни дил орқали ўқисанг, Аллоҳдан сабоқ
олган бўласан,
Агар лой (тана) орқали ўқисанг, қоғозни қора
қилган бўласан).

Одина Эшоннинг ёзишича, тариқат йўлидаги мурид барча ҳолда ўз қалбидан огоҳ бўлиши, қалбини ўзга нолюйиқ нарсаларга қаратмаслиги лозим. Бу ҳақда у Румийга мурожаат қилади:

**Ҳин муроқиб бош гар дил боядат,
К-аз пайи ҳар феъл чизе зоядат.**

(Агар сенга дил керак бўлса, уни кузатувчи бўл,
Чунки сенинг ҳар бир феълингдан бир нарса пайдо бўлади).
Демак, инсон доимо ўзидан огоҳ бўлиши, ёмон
феъллардан қочиши лозим.

Одина Эшоннинг ёзишича, ҳар бир ишни огоҳлик билан амалга ошириш зарур. Бўлмаса, ундан фойда йўқ. Масалан, инсон Қуръон тиловат қилса-ю, қалби ғофил бўлса, бундай инсон ўқиганидан фойда топмайди.

Одина Эшон зикр ҳақида сўзлаб, зикр айтишдаги шарт ва қоидаларни баён қилади. Инсоннинг ашаддий душмани ҳисобланган шайтондан қочиш, унинг ноғорасига ўйнамасликни тайинлайди. Чунки шайтон одамларни йўлдан оздиради, ёмонлик сари етаклайди. “Шайтоннинг ҳукми одамнинг тан мамлакатига жорийдур”, дейди Эшон.

Рисола охирида Одина Эшон “Маснавий”дан бир ҳикояни келтиради. Ҳикоя Сулаймон алайҳис саломнинг ўлими ва ўрнига бир девнинг ўзига Сулаймон деб от қўйиб, Сулаймон алайҳис салом шаклига кириб, иш кўргани ва сири очилгани ҳақида баён қилади. Одина Эшон бу ҳикояни келтириш билан илмни ва илмсиз, қалби очиқ ва қалби кўр, яхши ёки ёмон одамнинг ўртасидаги фарқни кўрсатишга ҳаракат қилади.

Умуман олганда, рисоланинг асосида комил инсонни тарбиялаш масаласи ётади. Шунингдек, мазкур рисола тариқат одобларини ўрганиш, тасаввуф тарихини тадқиқ қилишда ҳам катта аҳамиятга эгадир.

“РИСОЛАИ ОДИНА ЭШОН” ТАРЖИМАСИ

Бисмиллаҳир Раҳмонир Раҳийм

Бандаларини Дор ус-Салом (жаннат)га чақирувчи ва улардан кимники хоҳласа, Иймон ва исломнинг тўғри йўлига ҳидоят қилувчи Аллоҳга ҳамдлар бўлсин. У шундай зотдурким, ўз Расулини ўз изни билан шоҳид (гувоҳ), башорат берувчи, қўрқитувчи ҳамда нур сочувчи чироқ сифатида халққа юборди.

Унинг Расулига салоту саломлар бўлсинким, умидсизлик ва хавф онида У ўз шафоатига олувчидур, яна унинг оиласига, ҳидоят қилишда унинг халифалари бўлган асҳоб (дўст)ларига, тўғри йўлда ўзи билан бирга бўлган ва халққа доимо ёрдам кўрсатган мўъминларга ҳам салоту саломлар бўлсин. Яна уларга яхшилик билан тобеъ бўлган инсон ҳамда жин аҳлига ҳам салоту саломлар бўлсин. Ва уларга парвардигорнинг мағфирати бўлсин, чунки У ғафур (кечирувчи)дур.

Шундан сўнг, эй толиби содиқ, билгайсанким, бизларга ҳамда сенга Аллоҳу таъоло тўғри йўлдан юриш ҳидоятини ато қилсинки, балоғатга етган ҳар бир кишига энг аввал вожиб бўлур нарса бу — Худойи таъолога ва Унинг Расулига мужмал иймон лозим бўлган жойда мужмал, муфассал иймон лозим бўлган жойда муфассал иймон келтирмоқдур. Чунончи, “Оманту биллаҳи” деса, унинг бу мужмал иймони барча расуллар учун дуруст ва мўътабар бўлгай.

Борди-ю, бир карим пайғамбарнинг номини эшитса, албатта, “Оманту би-рисолати золика-р-расул” демоғи лозимдур.

Шунингдек, бошқа “муъман биҳо” ва “муъман биҳи” тафсилотлари, унинг ҳукмлари, унга иймон келтириш кайфиятлари аҳли ислом китобларида битилган ва машҳурдур.

Биз бу рисолада бир нав кайфиятни баён қилурмизки, бу кайфият таҳқиқ аҳлининг назаридан пинҳон қолгандур. Бу кайфият эса (ўз навбатида) халқ назаридан яширин қолгандур. Тақлид аҳли эса бу маънони фаҳмлаш ва идрок этишдан узоқ ва маҳрум қолгандурлар.

Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи ва саллам

буюрибдурларки: “Ал-илму илмани фа-илмун фи-л-қалби фа-залика-л-илму-н-нофиъу ва илмун ала-л-лисони фа-залика ҳужжатуллоҳи ала ибни Одама” (Илм иккидур: қалбдаги илм, бу илм фойдали илмдур. Тилдаги илм, бу илм Аллоҳу таъолонинг Одам фарзанди устидан ҳужжатидур).

Ҳазрати Мавлавий Румий қуддиса сирруҳу айтибдурлар:

Илм агар бар дил занад ёре бувад

Илм агар бар тан занад море бувад.

Гар ба дил хонӣ сабақ гирӣ зи Ҳақ,

В-ар ба гил хонӣ сияҳ кардӣ варақ.¹

Қалб тасдиқ қилиши лозим бўлган иймоннинг жузви (бўлаги) ёки тўлиги бу — илмдур ёки илмни лозим қилувчидур. Бас, мукаллиф (балоғат эгаси) иймон келтирган пайтда ва тасдиқ қилган вақтда, масалан, Худойи таъоло бор ва бўлади, деса, бу иймондур. Ва бу субутият сифатларининг мавсуфлиги ва сўлбийят сифатларидан муназзаҳ (поклиги)дур.

Бас, таҳқиқ қилиб билиндики, барча ҳолда Аллоҳу таъоло банданинг яширин ва ошкор нарсаларни билиб турувчидур, У Самий (эшитувчи) ва Басийр (кўриб турувчидур). Шундай экан, У Аллоҳу таъоло ва тақаддаса ўзининг барча аҳволини билиб турувчи ва хабардор эканини билгани ҳолда, Аллоҳу таъоло наздида ёқимсиз ва нолойиқ бўлган нарсалардан парҳез қилмоғи лозимдур. Ва бу маънони ўзига лозим тутиши ва уни асло унутмаслиги керакдур. Ваъда қилинган кайфият шулдур.

Сўфийлар буни “муродун фийҳ“ деб номлаганлар. Ҳазрати Мавлавий Румий қуддиса сирруҳу бу маънода дебдурлар. Маснавий:

Аз пайи он гефт Ҳақ худро Самий,

То бубандӣ лаб зи гефтори шаниъ.

Аз пайи он гўфт Ҳақ худро Басийр,

Ки бувад дийдавият ҳар дам назийр.

Аз пайи он гўфт Ҳақ худро Алийм,

То наяндеши фасоде ту зи бийм.²

Ҳазрати Пайгамбар алайҳис салом буюрибдурларки: “Ал-иҳсонун анна-л-абдаллоҳи кааннака тароҳу фаин лам такун тароҳу фаиннаҳу тарока” (Эҳсон шуки, гўё сен Аллоҳ сени кўриб

¹Илм кўнгилдан жой олса, фойда берувчи бўлади,

Илм агар баландан жой олса, илондек бўлади.

Илмни дил орқали ўқисанг, Аллоҳдан сабоқ олган бўласан,

Агар лой (тана) орқали ўқисанг, қорозни қора қилган бўласан.

² Шунинг учун Ҳақ ўзини Самий (эшитувчи) деди,

Токи сен лабингни ёмон сўзлардан юмгайсан.

Шунинг учун Ҳақ ўзини Басийр (кўриб турувчи) деди,

То кўзларинг ҳар лаҳза буни қабул қилувчи бўлсин.

Шунинг учун Ҳақ ўзини Алийм (доно) деди,

Токи сен Ундан кўрқиб, ёмон ишларни ўйламагайсан.

тургандексан, борди-ю сен Уни кўрмасанг, У сени кўриб туради).

Ҳадис охиридаги “фаиннаҳу тарока” (албатта у сени кўриб туради)дан шу маъно муроддир. Ва у эҳсон мартабасидадур. Ҳадиснинг бош тарафидаги “инна абдаллоҳ қааннака тароҳу” мушоҳадага ишоратдур ва бу мунтаҳий (охирига стувчилар)нинг ишидур.

Ҳазрати Мавлавий Румий қуддиса сирруҳу бу икки мартабани тартиби билан баён қилибдурлар. Маснавий:

Ҳин муроқиб бош гар дил боядат ,

К-аз пайи ҳар феъл чизе зоядат .

В-ар азин афзун туро қиймат бувад,

Аз муроқиб кор болотар шавад.¹

Пайғамбар алайҳис салом қабулида бўлган “илму нофиъ” (фойдали илм) шу илмдур. “Ҳашйатуллоҳа таъоло” (Аллоҳу таъолодан кўрқини) шу илмдан ҳосил бўлур. Чунки Аллоҳу таъоло ва тақаддасадан кўрқини ва хавф этиш шарти Унинг зоти, сифатлари ва афъолининг билими ва маърифатидир. Чунончи, Пайғамбар алайҳис салом буюрадилар: “Инний ахшокум лиллаҳи ва атқокум биҳи”

Ва бу шу жойданки, Ҳазрати Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло буюргандир: “Иннама йахшаллоҳа мин ибодиҳи-л-уламоу” (Ҳақиқатдан уламо бандаларгина Аллоҳдан кўрқарлар. Фотир сураси, 28-оят).

Ва бу илм ва бу ҳузур ва огоҳликдурким, асли ва асоси абадий саодат устидадир ва қалб иллатларининг шифосидур. Чунончи, Ҳазрати Расули ақрам саллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрибдурлар: “Ал-қулубу тасдау кама тасдау-л-ҳадид би-л-мои жилоуҳу зикру-л-мавти ва тиловату-л-Қуръон” (Темир сувда занглагани каби қалб ҳам занглайди, уни ялтиратувчи нарса ўлимни эслаш ва Қуръон тиловат қилишдур).

Ва Қуръон тиловати қалбга жило бахш этади, башартики, огоҳлик билан бўлса. Агар унда огоҳлик бўлмаса, зиён олиб келади ва лаънат сабаби бўлур. Ҳазрати Расул саллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрибдурлар: “Рубба толин ли-л-Қуръон ва-л-Қуръону йальануҳу” (“Кўпгина Қуръон ўқувчилар бор, ваҳоланки, Қуръон уларни лаънатлайди).

Қуръонни эшитишда ҳам ғафлатни ҳайдаш ва огоҳликка эришиш лозимдур. Чунончи, Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло

¹Агар сенга дил керак бўлса, муроқиб (қузатувчи) бўл,

Чунки ҳар бир фсълингдан бир нарса юзага келади.

Агар сен учун буздан қимматлироқ нарса бўлса,

ўша нарса муроқибдан янада баландроқ бўлади.

буюради: “Ва иза қуръиа-л-Қуръону фастамийув лаҳув ванситув (Ҳарқачон Қуръон ўқилса қулоқ солинглар ва жим туринглар, токи сизларга раҳм қилинсин. Ал-Аъроф, 204-оят).

Инсот омм (умумий) бўлиб, қалб ҳузури ва тил инсотига қарши васваса ва ҳар хил фикрларни ўз ичига олувчидур, чунончи, бу нарса зоҳир ва ошқордур. Инсот ва бутун гавдани важд (ҳаяжон) ва изтироблардан тиловат вақтида тийиш, чунончи, тиловат одобларидан демишлар. Балоғат поғонасидаги мўмин киши ўз аҳволидан бохабар бўлмоғи лозимдурки, бу хил инсотни ўзида топса, тиловат самараларидан баҳрамандлик топур. Ва Каломуллоҳ (Аллоҳ сўзлари)нинг нурлари дилу жон мамлакатига сочилаур. Шунингдек, барча ҳолатда ўз аҳволини кузатишга эга бўлиши лозимдур, токи нафси мосувога (бошқа нарсага) кетса ундан қайта олгай ва тавба қилгай.

Ва бу маъно муҳофазат, муроқабат ва огоҳликни тафовути даражасида ўзаро фарқ қилувчидур. Чунончи, бир киши мосуво тарафига бир даража қадам қўйса қайта олгай, сўнг икки даража ёки кўпроқ огоҳлик қувватига яраша (қайтгай). Шу сабабли Расул алайҳис салом буюрдилар: “Инний ашшокум лиллаҳи ва атқокум биҳи”

Агар киши ҳаётини мосувога берилиш билан ўтказур бўлса ва (тавба қилиб) қайтмаса бу унда хавф ва қўрқиш йўқлигининг белгисидир, балки унинг учун бу улўф йўқотишдур. Чунончи, Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло буюради: “Хофуний ин кунтум мўминийн” (Агар мўмин бўлсангизлар мендан қўрқинглар. Оли Имрон, 175-оят).

Намозда ҳузур ва огоҳлик бу — мақсуддур, бунинг зидди ярамаслик ва мардуддур. Чунончи, Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло буюрди: “Ла тақаррабу-с-салота ва антум суқора ҳатто таъламу ма тақулуна” (Агар маст ҳолингизда бўлсангиз, гапираётган гапингиз ўзингизга маълум бўлмагунча, намозга яқинлашманглар. Нисо, 43-оят).

Чунки наҳй (қайтаришлик)нинг охири бу — илмдур, бас илмга мунофий (тесқари) бўлган ҳар бир нарса маънавий суқр (мастлик) бўлур. Бу (маъно) Имом Ғаззолийнинг “Иҳё” китобидадур.

Яна Ҳазрати Расули акрам саллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрдилар: “Ал-мусаллий йўножий Роббаҳу” (Намоз ўқувчи Парвардигори билан роз айтишади).

Муножот хитоб, ҳузур ва дуодур, дуода эса ҳузур шартдур

ва унинг зидди нораводур. Онҳазрат алайҳис салом буюрдилар: “Удъуллоҳа ва антум муъқинуна би-л-ижобати ваъламув инналлоҳа ла йастажibu дуоъа мин қалбин гофилин лоҳин” (Сизлар ижобатга ишонган ҳолда чин дилдан Аллоҳга дуо қилинглр, билинглрки , Аллоҳу таъоло гофил қалбдан дуони қабул қилмайди).

Ва Расул алайҳис салом яна буюрдилар: “Уъбуд роббака кааннака тароҳу” (Аллоҳга гўё уни кўриб тургандек ибодат қил).

Намоздан ташқари ҳолдаги зикрда, балки барча аҳволда огоҳликни ҳосил қилиш лозим тутилган нарсадур. Чунончи, Ҳақ субҳонаҳу ва таъоло буюрди: “Фаиза қазайтуму-с-салота фазкуруллоҳа қиёман ва қуъудан ва ала жунубикум” (Ҳар қачон намоздан фориг бўлгансизлар, Аллоҳни турган, ўтирган ва ёнбошлаган ҳолларингизда ёдга олинглар. Ан-Нисо, 103-оят).

Ва басийрат эгаларига махфий эмасдурким, дин уламолари умумга асосан бунга фатво берсалар-да, намозхоннинг дили, гарчи бошқа арконларда огоҳликдан маҳрум бўлса ҳам, таҳримада огоҳ бўлса, намознинг ўҳдасидан чиққан бўлур. Аммо муттақий (тақво эгаси) Пайғамбар алайҳис саломнинг “Лайса ли-абди мин салотиҳи илла ақала минҳо” (Банданинг фақат огоҳ бўлиб ўқиган намозигина намоз бўлади) ҳадисига мувофиқ амални фатвога қўймагай, балки огоҳликни ушлагай, токи намознинг охиригача доим огоҳликда бўлгай, чунончи, бу маъно Хожа Муҳаммад Порсо “Таҳқиқот” китобининг “ала салотиҳим доимун” оятининг тафсирида мавжуддур. (Оятга мувофиқ) ўзини Ҳақ таъолонинг кўмаги ва марҳамати остида деб билсинки, (Ҳақ таъоло) мақтаб деди: “Илла-л-муслмийнал-лазийна ҳум вала салотиҳим доимун” (Ҳар қачон уларда мол пайдо бўлса, намозда доимо қойим бўлувчи намозхонлардан ташқари, улар бахилдурлар. Ал-Маъориж, 23-оят).

Мужтаҳидлар ҳам тил зикрини эмас, қалб маъносини эътиборга олганлар ва айтганларки, масалан, намозхон дилида намози асрни ўтаяпман деб, тилида пешин намози деб юборса, унинг аср намози дуруст бўлаверади. Бироқ ўша пайтда дилида пешин бўлиб, тилида аср деса, надуруст бўлур.

Шунингдек, доимий зикрда ва огоҳликда бўлувчини ситойиш қилиб дедик: “Рижолун ла тулҳиҳим тижоратун вала байъун ьан зикриллаҳи (Шундоқ одамларки, уларни на савдогарлик ва на олди-сотди гофил қилолмас. Ан-Нур, 37-оят).

Яна Аллоҳу таъоло зикридан чалғитадиган ўйин ва ғафлатдан қайтариб айтдики: “Ла тулҳийкум амволукум вала авлодукум

ъан зикриллаҳи” (Сизларни Худонинг ёдидан молларингиз ва авлодларингиз чалғитмасин. Ал-Мунофикун, 9-оят).

(Аллоҳу таъоло) лаҳв (беҳуда ўйин-кулги)дан ваъийд қилиб (қўрқитиб) айтди: “Ва ман йафъал золика фаувлоика хумул-хосирун” (Кимики бу ишни қилса, бас, улар зиён қилувчилардир. Ал-Мунофикун, 9-оят).

Демак, барча ҳолда барча аъзо билан феълда, амалда, эътиқодда, одамлар ичида, одамлардан холий жойда қобилияти кўтарганча ва тоқатига яраша Жаноби Ҳақ субҳонаҳу ва таъолога юзланмоқ лозимдур. Ҳарчанд Аллоҳу таъоло ибодатининг ҳақини жойига қўёлмаса ҳам буйруққа маъмур бўлиб, тарк қилмаслик керак. Чунончи, бу ҳақда Расули акрам саллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳадислари хабар берадики: “Ма ла йудрик...

Яна Расул алайҳис салом буюрдиларки: “Аш-шайтону жосимун ала қалби ибн Одама иза закара ханаса ва иза ғафала васваса” (Шайтон Одам фарзандининг қалбига жосусдир, Аллоҳни зикр қилса, қочади ва ғафлатга тушса, васвасага солади).

Ва яна Расул саллаллоҳу алайҳис ва саллам буюрдиларки: “Ликулли шайъин сифотуху ва сифот ул-қулуби зикруллоҳи таъоло” (Ҳар бир нарсанинг ўзига хос сифатлари бор ва қалбнинг сифатлари Аллоҳу таъолонинг зикридур).

Бас қалб зикрига ва Зот исми мулоҳазасига шу қадар машғул бўлсинларки, зикрнинг натижаларидан огоҳлик ва ҳузур қанчалик ҳосил бўлса, шунга яраша шайтоннинг васвасаларидан ва қалбнинг чалғиши ва ўзга нарсага машғул бўлишидан озод бўлурлар ва адамга борурлар. Чунончи, Ҳазрати Мавлавий Румий қуддиса сирруҳу буюради:

Номи Ҳақ пок аст чун покий расид,

Рахт барбандаду берун ояд палид.

Мегуризад зиддиҳо аз зиддиҳо,

Шаб гуризад чун барафрузад зиё.¹

Агар зокир (зикр айтувчи) зикрга машғул бўлса, бироқ ғафлат ҳисобланган васвасалар ва ҳар хил чалғитувчи фикрлар зикр айтувчининг қалбидан узоқ бўлмаса, унинг учун айтган зикридан фойда йўқдур, балки бу зикрдан унга зарар бордур. Чунончи, Ҳазрати Расул саллаллоҳу алайҳи ва саллам

¹ Ҳақнинг номи покдир, поклик келгач,

Ифлослик ўрнини йиғиштириб кетади.

Зид нарсалар зид нарсалардан қочади,

(Чунончи), ёруғлик ёйилгач, қоронғулик қочади.

буюрдилар: “Ман қола Аллоҳ ва қалбуҳу гофилун ғаниллоҳи фа-хасамаҳу фи-д-дорайналлоҳу” (Кимики Аллоҳ деса-ю қалби Аллоҳдан гофил бўлса, бас Аллоҳ икки оламда унга душманлик қилади).

Ва Хожа Алоуддин Аттор қуддиса сирруҳу “Нафаҳот”да келтирибдурларки: “Ойнага сайқал бермоқ керак, ойнанинг тутқичига, ёнига ёки орқасига сайқал бермоқнинг фойдаси йўқдур. Бу пайтда хуфия зикрга машғул бўлсалар, уни меъдага айтгандек бўлурлар”.

Ҳузур ва огоҳликнинг тариқаси шундайки, агар тил зикрге машғул бўлса тил зикридан дил хабардор бўлур ва билурки, тил нима демоқда ва кимга зикр айтмоқда. Агар тил зикрдан фориг бўлса, дил ўзи ёлғиз зикрга юзланган бўлсин. Дилнинг зикрга муомаласи шундайки, алоқа, улфатлик, машғуллик бўлмоғи, дўст дўст билан бўлмоғи, ғайридан фориг бўлмоғи керак. Чунончи, буни “Жасома” ва “Сақола” ҳадисларидан билдики, юқорида ўтди. Зикрнинг меъёри зикрга доимо машғул бўлишлиқдур ва унинг фойдаси шайтоний васвасалар ҳамда чалғитувчи нарсаларнинг зангини тозалашдур. Демак, барча соатда доимий огоҳликни сақлашдан ва васвасаларга элтувчи нарсаларни даф қилишдан чалғитувчи нарсаларга илтифот қилмағайлар. Чунончи, замоннинг мунассиҳа ва мутасаввуфлари баъзи аъзоларнинг ҳаракатини зикр деб номлаганлар ва бу аъзолар ҳаракати шайтоний тасарруфларнинг амалларидандурки, шайтоннинг ҳукми одамзоднинг танига жорийдур. Чунончи, Онҳазрат саллаллоҳу алайҳи ва саллам буюрдилар: “Аш-шайто- ну йажри фи-л-инсон мажра-д-дами” (Шайтон одамнинг ичида қон юргандек юради).

Рисоланинг хотимасида Маснавийдан бир ҳикоя муносиб кўрилдики, у муқаллиднинг баёнида бўлиб, ёдга келиб қолди. Сулаймон алайҳис саломнинг ўрнига девнинг ўтириши, ишларини Сулаймонга ўхшатиши, икковининг ўртасидаги зоҳирий фарқ ҳақида айтадиларки, дев ўзини Сулаймон деб атаган эди.

Дев ўзига Сулаймон деб ном кўйган эди,

Икки мамлакатнинг мулкига эга бўлган эди.

Сулаймоннинг ишларини қандайлигини кўрган эди,

Бу қандайлик унинг боши ичидан жой олган эди.

Дев ўзига Сулаймон деб ном қўйган эди,
Икки мамлакатнинг мулкига эга бўлган эди.
Сулаймоннинг ишларини қандайлигини кўрган эди,
Бу қандайлик унинг боши ичидан жой олган эди.
Халқ, бу Сулаймонда сафо йўқ,
У Сулаймондан бу Сулаймонда фарқлар кўп, дерди.
У уйғоқ эди, бу эса мудраган,
Гўёки у Ҳасанми ёки бу Ҳасан?
Дев дердики, Ҳақ мени шаклимда-
Ахриманга шакл берибди.
Девга Ҳақ менинг сувратимни берибди,
Токи сизларни фирибга ташлагай.
Агар у даъво билан келса,
Унинг шаклига зинҳор эътибор берманг.
Дев макру ҳийла билан бу сўзларни айтарди,
Бироқ яхши дилларда бунинг акси намоён эди.
Бундай кишилар ҳийла билан ўйин қилсалар-да,
Оқил одамларнинг ақли буни билиб турувчидир.
На сеҳр, на ҳийла ва на найранг,
Аҳли дилларни чин йўлдан чалғитолмайди.
Улар девга нисбатан, оёғингдан қулайсан, эй (ёлгон) сўзловчи,
Дев, девга жавоб айтишарди.
Асфала софилийн дўзахнинг қаърига,
Албатта қулайсан, дер эди улар.
У, яъни Сулаймон амалдан тушуб, фақир бўлса ҳам,
Унинг пешонасида тўлин ой нур сочади.
Сен гарчи унинг узугига эга бўлсанг ҳам,
Гўё замҳарирда сўлиган бир дўзахийсан...
Мен бу жонфизо (воқеа)ни шарҳ қилдим,
Унда Аллоҳнинг розилигидан ўзга нарса йўқ.
Сен шунисини қабул қилиб, сабр қил,
Шарҳнинг қолганини бошқа вақтда баён қилурман.
Гарчи у ўзининг номини Сулаймон қўйса ҳам,
Ундан ҳатто болалар ҳам юз ўтиради.
Гарчи у ўзига ном қўйиб, ўзини унга ўхшатса-да,
Сен лақаб ҳамда номга боқма, ботинга боқ.
Лақаб ва феъл (иш)и ўртасида ҳад бор,
Феъл ҳадди орасидан уни қидир.

Одина Эшон ал-Хоразмийга мансуб бўлган бу муборак
рисола 1216(1801) йил (кўчириб) тугалланди.

МУНДАРИЖА

Қадриятларимизни ўрганиш йўлида. М.ҲАСАНИЙ.....	3
I БОБ. Ҳазрати Одина Эшон ҳаёти ҳақида	5
Бир чимдим тарих.....	7
“Сиздан ул ёдгор бўлса манго”.....	8
Тарихга қисқача назар.....	10
Ҳидоят нури.....	14
Садоқатли шогирдлар.....	17
Мухтасар хотима.....	25
II БОБ. Ҳазрати Одина Эшоннинг илмий мероси.....	27
Ҳол ва маъно аҳлининг сеvimли китоби.....	28
Мавлононинг ҳаёти.....	30
“Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” рисоласи ҳақида.....	38
“Шарҳи калимоти баъзи аҳли сулук” рисоласининг таржимаси.....	45
“Рисолаи Одина Эшон” асари ҳақида.....	52
“Рисолаи Одина Эшон” асари таржимаси.....	54

ЛАТИФЖОН БАҲОУДДИН ЎҒЛИ

**ХОРАЗМЛИК
МАЪРИФАТ
СОҲИБИ**

**Муҳаррир
Техник муҳаррир**

*Д.Исмоилова
А.Гафуров*

Теришга берилди 12.01.2003 й. Босишга рухсат этилди 20.01.2003 й.
Қоғоз бичими 60x84 1/16. Шартли босма табағи 4. Times
гарнитураси. Адади 500 дона. Бужуртма № 99.
«ZAR QALAM» МЧЖда босилди.